

הרב יהודה הלוי עמיחי

אוצר בין דין מייסודו עד ימינו

- א. אוצר בית דין בימי התנאים
- ב. אוצר בית דין בראשונים
1. שיטת הרמב"ן
 2. קציר לעצמו
 3. שיטת הרש"ס ודחוקיה
 4. שיטת הראשונים
 5. שיטת התוספות
 6. סיכום
- ג. שיטת הרמב"ם
1. כדרך הקוצרים והבוצרים
 2. בצירה ועיבוד כהוכחה לבעלות
 3. בצירה מהפקר
 4. השמטת הרמב"ם
 5. סיכום
- ד. אוצר בית דין שנת תר"ע
1. אוצר ב"ד צדק בירושלים בשנת תר"ע
 2. עבודות בשביעית
 3. תשלום אוצר בית דין לחקלאי
 4. בצירה על ידי פועלים נכרים
 5. סיכום שנת תר"ע
 6. לאחר תר"ע
- ה. שיטת הרב קוק זצ"ל
1. הפקר בפירות נכרים
 2. אוצר בית דין במשנת הרב קוק זצ"ל
 3. דחיית הצעת שלוחי ב"ד והיתר מכירה
 4. אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו
 5. שנת תשי"ט – שליחות לבוצר מטעי נכרים שנמכרו
 6. אוצר בית דין בירקות
 7. משנת תשי"ט עד תשלי"ג
 8. תנובה אוצר בית דין
 9. אוצר בית דין מטעם הרבנות הראשית
 10. אוצר הארץ תשס"ח
 11. אוצר בית דין מאחד
- נספחים

א. אוצר בית דין בימי התנאים

תקנת אוצר בית דין מופיעה לראשונה בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א), וז"ל:

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.
 הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עוודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.
 הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.
 הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.
 הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור. ר' שמעון אומר עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור.

תקנת התוספתא היא שבית הדין היו שוכרים פועלים לבצירה, מסיק ועיבוד הפירות בצורה רגילה ככל השנים, למרות שבמשנה (פ"ח מ"ו) נאסרו פעולות הדריכה והכתישה בבד, לבית הדין הדבר הותר. השדה והמטעים שבתוספתא היו מופקדים כדיני שביעית, וב"ד דאגו שיביאו תוצרת לאנשי העיר.

תקנה זו לא הייתה תקנה מופשטת והצעה שלא הונהגה, אלא התוספתא עצמה אומרת שהיו יושבים ונוטלים מהציבור, ומשמע שהנהגה זו הייתה למעשה ולא רק הצעה למדנית הלכתית. כמו כן התנאים עצמם מזכירים אותה, וכפי שר' שמעון אומר בתוספתא שעשירים אוכלים אחר הביעור מן האוצר, א"כ מוכח שנהגה תקנה זו בתקופת ר' שמעון.

כל התנאים המוזכרים הם מתלמידי ר' רבי עקיבא והוסמכו על ידו. באותו הזמן אנו מוצאים עדות נוספת שנהגה תקנת אוצר בית דין היא מהכתוב בירושלמי (פ"ד ה"ב) שבשדותיו של רבי טרפון (רבי עקיבא היה תלמיד חבר של רבי טרפון) העמידו שומרים, ופעם בא רבי טרפון לאכול מפירותיו והם חשבוהו לגנב והכהו, ולכאורה כיצד העמיד רבי טרפון שומרים בשדותיו, אלא שהיו אלו

שומרי ב"ד על השדות.¹ אנו מוצאים שנים-שלושה² דורות שנהגו בתקנת אוצר בית דין.³

ראשונים רבים הביאו את דברי התוספתא הללו⁴ וגם הרש"ס⁵ שהסביר את התוספתא בפירות שישית נדחק לקיים את דברי התוספתא מכיוון שהיה ברור לכל שתוספתא זו היא להלכה, שהרי כתוב שנהגו כמותה, ואיננה רק הלכה, אלא יש כאן הוראה הלכה למעשה. וכבר כתב הש"ך⁶ שכאשר אין סתירה בין הגמרא והתוספתא יש לפסוק כדעת התוספתא.

ב. אוצר בית דין בראשונים

1. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן (ויקרא כה, ז) מצטט את דברי התוספתא והוסיף להסביר:

1. הרש"ס פירש שהשדה של ר"ט הייתה מושכרת לגויים ולכן היו שומרים, וזה תימה שהרי ר"ט בא לאכול מפירות שדהו, ואם הייתה שדהו מושכרת לאחרים מדוע בא לאכול משדהו?! ברור שהרש"ס לשיטתו שאין לעשות אוצר בית דין לא יכול היה להסביר את הגמ' בשומרי בית הדין. גם הסברו של בעל יפה מראה שהשומרים היו כדי שלא יזיקו את השדה, הוא תימה גדולה וכי מדוע קוצרי הירקות יזיקו לשדה? מכאן נראה כפי שכתב בתוספתא כפשוטה (עמ' 583) שאיירי בשומרי ב"ד, ועיין בירושלמי (מהדורת פליקס).
2. בסדר הדורות (אלף רביעי, דור שני אחר החורבן) כתב שרבי טרפון היה רבו או חברו של ר"ע. וע"ע ביוחסין דף כה, לה שהאריך בעניין רבי טרפון. ובצמח דוד עמ' 89.
3. הגרא"ה הרצוג זצ"ל (פסקים וכתבים מצוות התלויות בארץ, סי' עב עמ' רעא) העמיד את התוספתא כהוראת שעה שתיקנו לצורך מיוחד, כיוון שראו שהעם מחזיקים את הפירות ולא מפקירים, על כן ב"ד קם ועבר על צווי התורה ובצרו את שדות האנשים, אבל לאחר שהצליח המעשה של ב"ד והעם הפסיק לשמור, חזרו לדין שאין לקצור ולבצור כדרך הבוצרים אפילו שלוחי ב"ד. מלבד שכל הסברא הזאת איננה מופיעה בפנינו, וחסרה מהספר, ועוד בתקופת ר"ע ורשב"י אנו יודעים ששמרו שביעית כהלכתה למרות הקשיים, והקפידו על דיני ספיחים (פסחים נא ע"ב), ומדוע שלא יקפידו על דיני הפקר. ובייחוד על פי מה שאנו לומדים שלא הייתה כאן שאלה חד פעמית אלא שנים-שלושה דורות שנהגו באוצר ב"ד. ועוד יש להוסיף שאם התוספתא היא הוראת שעה למה הובאה, שהרי ידוע שבית דין מכין ועונשין שלא כדין, ומה שהיה היה, ומדוע להודיענו על מעשה זה שהיה. ועל כן לא מסתבר שהייתה כאן איזו הוראת שעה לצורך העבריינים. מדברי הרמב"ן שכתב "ועשו להם תקנות מדבריהם" מוכח שאין כאן הוראת שעה למיגדר מילתא אלא תקנה קבועה של חכמים.
4. להלן ב.4.
5. להלן ב.3.
6. חו"מ (סי' פא ס"ק נו).

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאייהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של קיץ ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבווערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאינן אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

הרמב"ן הסביר שבתחילה (בראשונה) כשהתחילו ביכורי הפירות להבשיל, וכאשר הפירות מתחילים להבשיל אין כמות גדולה של פירות, מספיק היה בעל השדה שילקט את הפירות. בבואו מהשדה ב"ד היה לוקח מלקיטת הבעלים ונותנים הכל באוצר. לאחר מכן כאשר הפירות כבר הבשילו היטב והיבול היה ראוי לקטיף בכמויות גדולות, ב"ד עצמו היה שוכר פועלים שיקטפו ויעבדו את התאנים לגרוגרות, הענבים ליין והזיתים לשמן. כל הדיון לפי הרמב"ן הוא על פירות שיש בהם קדושת שביעית. הפירות ומוצריהם שהיו נתונים באוצר לא חייבים בביעור (בהגיע זמן הביעור), מכיוון שהם מבווערים מהבעלות הפרטית.

הרש"ס (שהוא מראשוני האחרונים) העיר על דברי הרמב"ן (פ"ט מ"ט) וז"ל:

ומה שכתב על לשון התוספתא, דאוצר ואלו הפירות שמכונסין באוצר ב"ד אינן צריכין ביעור אחר שכבר הן מבווערין מן הבית, וא' עניים וא' עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהן מיד ב"ד ולאכלן ע"כ, משמע מזה הלשון דהיא תוספתא דלעיל כולה בין רישא בין סיפא בפירות שביעית מפרש לה, והא ליתא, דהא סיפא הכי קתני, הגיע זמן תאנים שלוחי ב"ד שוכרין פועלים ועושין אותן דבלה וכונסין אותן בחביות, ואי בפירות שביעית מוקמת לה פירות שביעית לעשות דבלה מי שרי, והא תניא בתוספתא (פ"ו) פירות שביעין אין עושין אותן דבלה אבל עושין אותן גרוגרות. וגבי ענבים נמי תניא גבי אוצר ב"ד הגיע זמן

ענבים שלוחי ב"ד שוכרין פועלים ובוצרין אותן בגת ודורכין אותם, ואי בפירות שביעית מוקמת לה פירות שביעית לבצור לדרוך אותן בגת מי שרי, והא תנן (פ"ח מ"ו) ואין עושין זיתים בבד ובקטבי. וליכא למימר דמשום דהווי שלוחי ב"ד שרינן להו למעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול דהא מקראי יליף להו בת"כ ומייתי לה בגמ' לההיא ברייתא לעיל בפ' כלל גדול רבא (ה"ו) דתניא התם לא תבצור כדרך הבוצרים, מכאן אמרו אין דורכין עבים בגת אבל דורך הוא בעריבה וכו' וטעמא מדכתיב נזירך למדרש לא תבצור כדרך נזיר שלך, אלא כדרך העניים שאין להם הכנות, והוא בעצמו פי' כן הברייתא בפירושו.

הרש"ס שואל על הרמב"ן מי התיר לבית הדין לקצור ולבצור כרגיל וכן לעשותם יין ושמן ודבלות. ושאלתו האם לשלוחי ב"ד התירו דברים שליהודים אחרים אסור לעשות, ובייחוד שאיסורם נלמד מדברי תורה.

עוד אפשר לשאול על דברי התוספתא שמתירה לבצור ולמסוק על ידי ב"ד מדברי המכילתא:⁷

דבר אחר והשביעית תשמטנה ונטשתה, מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים, הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים, תלמוד לומר והשביעית תשמטנה – ונטשתה, מגיד, שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם.

מדברי המכילתא נראה שאסור לאדם לאסוף כדי לחלק לעניים, וא"כ כיצד ב"ד אוסף לצורך עניים?

2. קציר לעצמו

נראה שהרמב"ן כבר ענה על שאלת הרש"ס, וז"ל (ויקרא כה, ה):

והנה אמר הכתוב כי הספיח הנולד מאליו בשדה לא יקצור אותם, והענבים הצומחים בכרם מבלי עבודה לא יבצור אותן, ופירוש הלאווים, שלא תקצור אותן אתה לבדך **לצורך עצמך** ולא תבצור אותן **לעצמך**, אבל תהיה שנת שבתון לארץ מן הזריעה והזמירה, ותהיה "שבת הארץ" כל אשר תוציא בשביתתה מן הספיח והנזיר לכולכם יחד לאכלה, לך ולענייך ולחיה ולבהמה.... אבל לדברי חכמים⁸ **שלא תעשה**

7. משפטים פרשה כ, עה"פ "והשביעית תשמטנה ונטשתה".

8. החולקים על ר"ע וסוברים שספיחים איסורם רק מדרבנן.

אותם קציר לעצמך ולא תעשה אותם בציר לעצמך, אלא נהוג בהם מנהג הפקר, וכן לא נאסוף את תבואתינו, שלא נאסוף אל בתינו פירות האילן והספיחים כי בהפקירם לעניים ולחיה ולבהמה.לדרוש לא תבצור אותם **כדרך נזיר שלך**, אבל תבצור אותם עם העניים כדרך שהם בוצרים, לומר שלא ישמרם **לעצמו** אבל ילקוט אותם עם העניים כהפקר.

איסור הקצירה והבצירה לפי הרמב"ן הוא רק כשאדם קוצר ובוצר לעצמו, אבל אם הקצירה והבצירה איננה לצורך עצמו אלא לצורך אחרים אין כאן איסור תורה, ולכן לב"ד אין את האיסור שהרי איננו קוצר ובוצר לצורך עצמו אלא לצורך הרבים (אנשי העיר). כפי שדייק הרמב"ן, ואת ענבי נזירך לא תבצור, כאשר אדם בוצר כשליח הציבור אין איסור. הדיון שלפנינו איננו שייך לדיון האם חיוב קצירה הוא משדה המשומרת או מופקרת, שם הוא בוצר בשביל עצמו מההפקר ולכן זה אסור (לרמב"ן מדרבנן ולראשונים אחרים מדאורייתא), אבל באוצר בית דין הוא בא כנציג הציבור והקצירה היא לצורך הרבים, ולכן אין איסור.⁹

על פי הסבר זה יובן שהקוצר ובוצר על מנת שיחלק לעניים הרי זה אסור (כדרשת המכילתא), שהרי הוא קוטף לעצמו ולאחר מכן מזכה לעניים, אבל אם הקצירה עצמה נעשית לצורך עניים, ואין כאן זכייה עצמית בכך לא חל כל איסור, ואדרבא יד עניים איתא הכי, והעניים הם קטפו לעצמם, אלא ששלחו שליח שיקטוף בעבורם ולא יזכה בכך לעצמו.

יסוד זה שהקוצר להפקר ורבים אין בו איסור, חזר עליו הרמב"ן¹⁰ וכתב:

כענין שדרשו שם בסיפרא לא תבצור כדרך הבוצרים מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצצין אותן במוקצה וכו', אלמא אין בהן ממשמע הכתוב אלא שינהוג בהן כהפקר.

היסוד הוא לנהוג בהם כהפקר ולא לצורך עצמך, ומכאן שהפקר הוא כל מקום שאין בו צורך עצמי של הקוצר והבוצר, ואז הוא מוגדר הפקר לכל.

9. הרמב"ן דן על שאלת קציר מהפקר בפסוק ה, ואילו בדין קציר למען הרבים כשליח ב"ד דן רק בפסוק ז, כאשר לא מביא כל חיבור בין השיטות, ללמדך שאפילו אם צריך לעשות שינוי בקציר הפקר בכ"א ב"ד יכול לקצור שהרי איננו קוצר לעצמו.

10. יבמות קכב ע"א ד"ה פירות הללו.

למדנו מדברי הרמב"ן שהאיסור בדין תורה הוא רק כשקוצר לעצמו אבל כשליח של ציבור שאין להם בעלות אישית על הפירות אין איסור של תורה לקצור ולבצור.¹¹ גם הרשב"ש (סי' רנח) הסביר כדברי הרמב"ן ששלוחי ב"ד הם יד עניים ולכן יכולים לשמור עבור עניים או לקצור בעבורם. ובמעדני ארץ¹² הוסיף על כך שבציר לצרכי רבים הוי כמו לצורך גבוה שלא נאסר.

3. שיטת הרש"ס ודחוקיה

הרש"ס שלא קיבל את היסוד שיש לחלק בין שלוחי ב"ד וקצירה אישית, חייב לבאר את התוספתא באופן אחר, וזו לשונו (שביעית פ"ט מ"ט):

אבל האמת שפירוש אותה ברייתא כמו שפירשתיה למעלה,¹³ דסיפא¹⁴ בפירות ששית הוא דוקא מיירי, והענין דכל זמן שיש פירות שביעית בשדה אוכלין עניים ועשירים, ומכי כלו, היו בעלי בתים פותחין האוצר שבבתים ואח"כ פותחים האוצר שבעיר שמלאו אותם ב"ד, ולר"ש עניים ועשירים אוכלין מן האוצר ההוא ורבי יהודה סבר דאין השתדלות ב"ד ותקנתא דידהו אלא לעניים אבל לא לעשירים דיכולת יש להם להביא מזונות מחו"ל ולאכול או לשמור בבתיים מן הששית.

הרש"ס מסביר את התוספתא שבראשונה היינו בתחילת השביעית, כשהביאו לימונים שיש בהם קדושת שביעית כיוון שהולכים בהם לפי שעת לקיטה, הרי שב"ד מחלק לכל אחד מזון ג' סעודות. אבל בפירות האילן ותבואה שהולכים לפי שלישי, והוא היה קודם לראש השנה, הרי שאין בהם קדושת שביעית ולכן הפירות הללו הוכנסו לאוצר פירות ששית, ועל כך נאמר בתוספתא כשהגיע זמן הזיתים, ענבים ותאנים שבוצרים אותם על ידי בית דין ומכניסים למשמרת לאוצר. כשהגיעה שעת הביעור של פירות השביעית בשנה השמינית, לא יכלו לאכול עוד מפירות שביעית, הרי שהוציאו ב"ד מאוצרותיו את פירות השישית לטובת הציבור. על פי דברי הרש"ס יש ללמוד את התוספתא בצורה שונה:

11. סברא זו הובאה גם באחרונים: חזו"א (סי' יב ס"ק ו ד"ה ונראה), מעדני ארץ (סי' ה ס"ק כא ד"ה ולכן); בשערי זיו (סוף סי' ט) כתב שקצירה נאסרה לצורך עצמו, אבל אם קוצר למצווה או לחלק לכו"ע כשליח ב"ד, אין שם איסור קצירה; חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכד-תרכה).

12. מעדני ארץ שביעית (סי' ה אות כא ד"ה ולכן).

13. פ"ט ה"ה.

14. מהמילים "והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר".

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודות. (ירקות או לימונים שהולכים בהם לפי לקיטה, מחלקים ג' סעודות ואין מכניסים אותם לאוצר).

והשאר (פירות האילן שהביאו שלישי בשישית ונלקטו בשביעית, או תבואה שהביאה שלישי בשישית ונלקטה בשביעית שאין בהם קדושת שביעית) **מכניסין אותו לאוצר שבעיר.**

הגיע זמן תאנים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודרין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן ענבים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זתים (של שישית) שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.

הגיע שעת הביעור (לפירות שביעית) עניים אוכלין (מפירות שישית שבאוצר) אחר הביעור אבל לא עשירים (שלא עשו תקנת אוצר ב"ד בעבורם) דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור (מפירות שישית), ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר (של שישית) אחר הביעור.

אך יש לעיין¹⁵ כיצד ב"ד יכול להפקיע יבול שישית, הרי איננו הפקר ומדוע יש להם כוח להפקיע מרשות הבעלים? ועוד תימה הרי אין פירות אילן בארץ ישראל לאחר ראש השנה של שביעית, שהרי רוב פירות האילן כלים בקיץ של הששית ולא בשנה השביעית. עוד יש להבין אם הדיון על פירות שישית שנשארו במחסני האנשים הרי זה לא יתכן מציאותית, שהרי אין כמעט אפשרות לשמר (אפילו באמצעים מודרניים ומשוכללים) פירות למעלה משנה, וכאן הדיון הוא על פירות שישית שיאכלו לאחר הביעור של שנת השבע עד הופעת הפירות החדשים בשמינית (כשנה וחצי). עוד יש לתמוה הרי המילים "והשאר מכניסין אותן לאוצר שבעיר" המופיעים במקרה הראשון "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודו' והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר", לפי הרש"ס אינם סיום המקרה של בראשונה אלא תיאור מקרה אחר של פירות שאין בהם

15. שתי השאלות הראשונות הובאו בחזו"א (סי' יא ס"ק ז ד"ה ומה שפי').

קדושת שביעית, שאז מכניסים אותם לאוצר שבעיר, ושוב התוספתא חוזרת ואומרת בכל מקרה (תאנים, זיתים וענבים) שמכניסים אותם לאוצר שבעיר, ומדוע יש כפילות של הדברים. ויתר על כן הרי בדין הזיתים נכתב בתוספתא "הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו" ואם הדיון הוא על זיתי ששית שנגמרו בשביעית מדוע נאמר בתוספתא שמחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד, הרי אלו פירות ששית שאין בהם כל קדושה, ולפני שעת הביעור הכל יכולים לאכול כרגיל, ואין בהם חלוקה בערב שבת. עוד יש להוסיף שלפי הרש"ס האוצר הוא מקום ששומרים פירות ששית ולא פירות שביעית, ובירושלמי (פ"ט ה"ד) מובא שאוצר היינו אוצר של שביעית ולא של ששית, וקשה על דברי הרש"ס.

על כן העמדת הרש"ס דחוקה היא ביותר, ומאיך דברי הרמב"ן ושאר הראשונים ברור מיללו שיש תקנה לפירות שביעית שאם ב"ד קוצר לצורכי הרבים הרי שאין כאן איסור "לא תקצור" ו"לא תבצור".

4. שיטת הראשונים

התוספתא המתארת את הפעלת אוצר ב"ד, הובאה על ידי עוד ראשונים: ר"ש, רא"ש (שביעית פ"ט מ"ח), תוספות ר"ד (פסחים נא ע"ב ד"ה ונטל), תוספות הרשב"א (פסחים נג ע"א), פירוש ר"ד בונפיד (פסחים נב ע"א) ותוס' רבינו יהודה (ע"ז סב ע"ב). ראשונים אלו הביאו את התוספתא כלשונה, והקשו ממנה על הסברא שביעור הווי כילוי, שהרי מהתוספתא בפסקה האחרונה (במחלוקת ר' יהודה, ר' יוסי ור' שמעון) משמע שפירות של שביעית נאכלים לאחר הביעור ומכאן שהביעור הוא הפקר. ברור שהראשונים הללו למדו כדעת הרמב"ן ולא כדעת הרש"ס, שהרי לדעת הרש"ס מחלוקת ר' יהודה, ר' יוסי ור' שמעון היא בפירות ששית, ואין ראייה מהתוספתא לענין פירות שביעית. אלא משמע שהבינו הראשונים הנ"ל, כדעת הרמב"ן שנחלקו בשאלת אכילת פירות שביעית לאחר זמן הביעור, וממילא כל התוספתא דנה על פירות שביעית, ואוצר בית דין היה על פירות שביעית.

דברים ברורים יותר אנו מוצאים ברשב"ש (סי' רנח) שהביא את התוספתא ולמד ממנה שלא רק קוצרים את פירות השביעית, אלא גם מותר לשמור פירות שביעית, וברור שהתוספתא המספרת על צורת הבציר והעיבוד דנה בפירות שביעית (כביאור הרמב"ן) ולא בפירות ששית (כדעת הרש"ס). גם במנחה בלולה

(רפאפורט, פר' בהר) כתב שבכל המינים המוכנסים לאוצר נותנים ג' סעודות, וברור שאירי בפירות שביעית ולא בפירות ששית.

5. שיטת התוספות

התוספות¹⁶ דן על דברי הגמ' ששומרי ספיחי שעורים וחיטים לקרבן העומר ושתי הלחם היו נוטלים שכרם מתרומת הלשכה. ועל זה הקשה התוס' הרי אסור לשמור בשביעית ולשיטת ר"ת הרי זה איסור אכילה וא"כ כיצד אפשר להביא מספיחים אלו את העומר, הרי לא הוי ממשקה ישראל, וקרבן צריך שיהא ראוי לאכילת ישראל, וכיוון ששמור אסור באכילה א"כ גם אין אפשרות להביא ממנו קרבן.

התוס' תירץ על שאלה זו מספר תירוצים, ובאחד התירוצים כתב:

קצירך ונזירך אמר רחמנא דידך אין ולא של הקדש, ומהאי טעמא שריא קצירה.

התוס' למד שכל איסורי שמירה וקצירה נאמרו בקרקע של ישראל ולא של הקדש, ואף על פי שאפשר לדון לעניין המלאכות ועבודת הקרקע בשל הקדש, בכל אופן התוס' הוסיף שהתירו קצירה בשל הקדש, ופירושו למרות שיש בעלות עליונה של פירות הקדש, אבל כיוון שאין בעלות פרטית הרי שאין איסור קצירה ובצירה.¹⁷

העולה מדברי התוס' ג"כ שכל מקום שאין בעלות פרטית אלא ציבורית אין איסור של קציר ובציר.

האחרונים הקשו על דברי התוס' שהרי בירושלמי (פאה פ"ז ה"ז) למדנו:

רבי זעירא בשם רבי יוחנן ושבתה הארץ שבת לה' דבר שהוא לה' קדושת שביעית חלה עליו.

מכאן משמע שקדושת שביעית חלה אפילו בהקדש, וא"כ דברי התוס' שאין איסור קציר בשל הקדש סותרים את הירושלמי.¹⁸ אלא שיש לחלק בין דברי הירושלמי שאומר שקדושת שביעית חלה בשל הקדש היינו על שדות ההקדש חלה קדושת שביעית, אבל אין איסור לקצור עבור ההקדש. וכבר עמד על כך

16. מנחות (פד ע"א ד"ה שומרי).

17. עיין שבת הארץ (פ"א ה"ג, קונ"א סי' ד).

18. עיין חלקו של יוסף (סי' יא אות ג), ארץ חמדה ח"א (עמ' קא).

במעדני ארץ¹⁹ והסביר ששיטת התוס' היא כשיטת הרמב"ן המתיר קצירה על ידי שלוחי ב"ד.

העולה שלשיטת התוס' קציר של הקדש, כיון שאיננו מיוחד לקוצר הרי שאין בו איסור של תורה.²⁰

6. סיכום

אנו רואים שכל הראשונים קיבלו את התוספתא אודות אוצר ב"ד בפירות שביעית, ורק אחד מהאחרונים ערער על כך, ודבריו עדיין צריכים הסבר.

ג. שיטת הרמב"ם

1. כדרך הקוצרים והבוצרים

הרמב"ם לא הזכיר כלל את התוספתא המביאה את התקנה הקדומה של אוצר בית דין, ונשאלת השאלה האם לפי הרמב"ם כאשר קוצרים לטובת הציבור יש בכך איסור.

הרמב"ם (פ"ד ה"א) כותב:

וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, ...אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הרמב"ם הצריך שלשה תנאים על מנת לעבור בלאו שלא תקצור: א. קצירת כל השדה; ב. העמדת כרי; ג. דישה בבקר, וזה תמוה שהרי התורה אמרה "שדך לא תקצור" ומה הוסיף הרמב"ם העמדת כרי ודישת בקר, וכי אם לא העמיד כרי או לא דש בבקר לא עבר על איסור קצירה, ומדוע שלא ילקה?

כדבריו לעניין קצירה כתב הרמב"ם גם לעניין בצירה בפירות האילן, וז"ל (פ"ד הכ"ב-הכ"ג):

(כב) הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

19. סי' ה (ס"ק כא ד"ה ולכן).

20. עיין באהלי שדה (סי' ט).

(כג) וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

איסור הבצירה כולל גם את הייבוש ואת הדריכה בגת, ההכנסה לבית הבד וצורת הטחינה שאין לעשותה בכמויות גדולות אלא הכל בכמות קטנה, וכן בשאר דברים כל שיכול לשנות משנה. ולכאורה התורה אמרה רק "ואת ענבי נזירך לא תבצור" שפירושו אין לבצור את הענבים אולם לא דנו כלל על צורת ייבוש התאנים או עשיית היין והשמון, ומניין שיש להוסיף על דברי התורה?

2. בצירה ועיבוד כהוכחה לבעלות

את התשובה לשאלה זו כבר כתב הרמב"ם עצמו (ספר המצוות, לא תעשה רכב) וז"ל:

מה שתצמיח הארץ ממה שזרע בה בשנה הששית והוא שיקרא ספיח מותר לאכלו מן התורה בשנה שביעית, אבל אינו מותר לנו לקצור אותו אלא בשינוי מעניינו הידוע, והוא אמרו יתעלה את ספיח קצירך לא תקצור, אינו רוצה בו שלא יקצור אותו כלל, כי הוא כבר אמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ואולם ירצה בו לא תקצור אותו כמו שתקצור אותו בכל שנה אלא כמי שנקצור אותו דבר שהוא הפקר בלא הכנה ובלתי תיקון כמו שנבאר.

הרמב"ם שאל סתירה בין הפסוקים, האחד אוסר קציר והשני מתיר קציר שביעית באכילה, וכיצד אפשר לאכול ללא קציר? ומכאן שיש לחלק בין שני הפסוקים, הפסוק "את ספיח קצירך לא תקצור" הלשון היא איסור על היחיד לקצור ואילו בפסוק השני "והייתה שבת הארץ לכם לאכלה" הלשון היא של רבים, שנקצור את הפירות כהפקר לאכילת הרבים.

הרמב"ם כפל את הדברים גם בדבריו²¹ במצות איסור הבצירה של הפירות, שהצורך הוא להורות שהפירות הם הפקר. גם בפירוש המשנה (פ"ח מ"ו) חזר על כך שפרוש המילים "לא תקצור" "לא תבצור" אינן כפשוטם שאסור לבצור באופן מוחלט, אלא חז"ל הסבירו שיש לעשות שינוי שלא לבצור ולקצור כדרך הקוצרים, אלא עלינו לעשות בדרך של הפקר.

21. לא תעשה רכב.

הבצירה והקצירה בלבד אינן מוכיחות שהפרי הוא הפקר, שהרי אם מעבד את הפירות ככל השנים, הוא מגלה בעלות על הפירות, ולכן צריך שגם העיבוד של הפירות יעשו בשינוי, כמפורש במשנה (פ"ח מ"ו).

הראב"ד²² כתב שיש לדייק בלשון התורה "לא תבצור" ומדוע לא אמרה התורה לא תלקט, אלא להשמיעך שהבצירה היא מהלך שלם שאותו אין לעשות כדרך הבודרים, ואין כאן איסור על הלקיטה בלבד, אלא כל הבצירה שהיא כוללת בתוכה את עיבוד הפרי (יין, שמן, גרוגרות) כל אלו אסורים להיעשות כדרך הבודרים, וצריך שתהא הוכחה שהפירות הם הפקר.

3. בצירה מהפקר

נחלקו הראשונים באיסור בציר וקציר האם האיסור הוא בשמור אבל שדות הפקר אפשר לקצור כרגיל²³ או שמא למרות שהשדה היא של הפקר בכל אופן אין לקצור כדרך הקוצרים.²⁴ הרמב"ם סתם דבריו ולא ביאר אם איסור קצירה הוא בשמור או גם במופקר, ואדרבא מתוך סתימת דבריו משמע שסובר שאיסור קצירה הוא גם משדות הפקר, ויש לקצור שם בשינוי. ולכאורה מדוע יש לעשות שינוי בקצירה מההפקר – וכתב על כך המהר"ק:

דעת רבינו (הרמב"ם) שמן המופקר אסור לבצור כדרך הבודרים, שהרי המשנה בסתם פירות שביעית היא שנויה, וסתם פירות שביעית מופקרים הם, וכן דעת ר"י בסוף יבמות שגם מן המופקר אינו יכול לבצור אלא בשינוי, ומן השמור אסור אפילו בשינוי **פי' לקצור כמי שקוצר בשלו לעצמו**. ופירוש הירושלמי וברייתא דספרא כתב הרמב"ן בפי' החומש, דהכי פירושו לא תבצור כדרך נזיר שלך, אבל תבצור אותם עם העניים כדרך שהם בוצרים, **לומר שלא ישמרם לעצמו** אבל ילקוט אותם עם העניים כהפקר וינהוג בהם גם כן כדרך שהעניים נוהגים לדרוך אותם בעריבה וכו' וגדר ואסמכתא בעלמא הוא שלא יבואו לידי שימור ואסיפת הפירות ע"כ. ולפי זה לא תבצור כדרך הבודרים אמן המופקר שהתיר קאמר והוא דעת רבינו.

22. ת"כ (בהר פרשתא א, פרק א אות ג).

23. ר"ש, רא"ש (פ"ח מ"ו), ר"ש משאנץ (תורת כהנים פר' א הל' ג), רדב"ז (פ"ד הכ"ב) בדעת הירושלמי, פאת השלחן (בית ישראל סי' כב ס"ק א) בדעת הרמב"ם. עיין שבת הארץ (פ"ד הכ"ב הערה 8).

24. תוספות (ר"ה ט ע"ב ד"ה וקציר), ראב"ד (ת"כ פרשתא א ה"ג), מהר"י קורקוס (פ"ד הכ"ב בדעת הרמב"ם), ועיין עוד שבת הארץ (פ"ד הכ"ב הערה 10).

המהרי"ק הבין שהרמב"ם הוא כדעת הרמב"ן שהאיסור הוא לקצור בשביל האדם עצמו "כמי שקוצר בשלו לעצמו" ... "שלא ישמרם לעצמו" אבל אם קוצר עם העניים וכדרך העניים, אין כאן איסור, ולכן מההפקר אסור לבצור שהרי הבצירה היא לצורך עצמו אבל כאשר איננו בוצר לצורך עצמו אלא עם העניים או כשליח העניים אין חולק שמותר לקצור ולבצור. אנו רואים שהמהרי"ק תיאם את דברי הרמב"ן באוצר בית דין עם דברי הרמב"ם.

הגדרת ההפקר היא שאין בעלות פרטית של אדם, ולכן לאדם אסור לקצור ולבצור כאשר מעשה הקצירה והבצירה איננו לצורך הפרטי של האדם אלא לצורך הרבים, א"כ ברור שב"ד כנציגי הרבים יכולים לקצור ולבצור לצורך הרבים, כדרך העניים שקוצרים ובוצרים ואין צריכים לעשות שינוי.

העולה שגם הרמב"ם בספר המצוות ובהלכותיו ברור לו שהאיסור כשאדם קוצר ובוצר לצרכי לעצמו, אבל ב"ד יכול לקצור ולבצור לטובת הציבור ואין כאן איסור של קצירה ובצירה.

4. השמטת הרמב"ם

הרמב"ם לא הביא את ההלכה של אוצר ב"ד. הרדב"ז (פ"ז ה"ג) כתב שני הסברים להשמטת הרמב"ם: א. שאין התוספתא בעניין אוצר ב"ד להלכה; ב. הרמב"ם מסכים לתוספתא, אלא שהיא נהגה רק כשהיה ב"ד שאוסף ומחלק, אבל כשאין ב"ד כאלו אין אפשרות לבצע.

על הסברו הראשון של הרדב"ז שהרמב"ם חולק על התוספתא צריך להבין במה דברים אמורים. באוצר בית דין המתואר בתוספתא יש שני חלקים: א. פעולת הבציר, הקטיף והעיבוד כשלוחי בית דין; ב. אין צורך בביעור. אם נסביר שהרמב"ם לא הביא את התוספתא מכיוון שחלק עליה, הרי שעיקר המחלוקת היא בעניין שעת הביעור האם אפשר לאכול לאחר הביעור או לא, כאשר דעת הרמב"ם שאין להשאיר אחר הביעור כלל, ואילו הרמב"ן והרבה ראשונים כתבו שהוא הפקר,²⁵ ולכן מותר לאכול אחר שעת הביעור. הרמב"ם שלמד ביעור ככילוי לא יכול היה להביא את התוספתא שמתרת להשאיר לאחר שעת הביעור, אבל ביסוד של בצירה וקצירה לצורך הרבים, בכך הרמב"ם לא חלק.

העולה א"כ שהרדב"ז והמהרי"ק למדו שהרמב"ם מסכים לעקרון ההלכתי שכאשר הרבים קוצרים ובוצרים יכולים לעשות כדרך כל השנים, אלא שצריך

25. עיין סיכום השיטות בשבת הארץ (פ"ז ה"ג אות ב).

להקים מערכת של ב"ד שהיא תעשה את התקנה, וזו מלאכה קשה, ומחלוקת הרמב"ם היא לגבי שעת הביעור.

יש להטעים את הדברים שהרי האיסור שהתורה אסרה הוא לקצור לעצמו ואולם כשבוצר עבור אחרים בלא רצון לזכות בפירות אלא כשליח של רבים, אין לומר שמשום שהם רבים אינם יכולים למנות את ראובן כשליחם לאיסוף ובצירת הפירות, כאשר לבוצר ולאוסף אין כל יחס עם בעלות על הפירות. הקצירה והאיסוף לצורך רבים יכולה להיות באופנים רבים (שליח לרבים, קוצר להקדש, קוצר ולא רוצה לזכות בפירות וכו') ועל כן אין לפרוט אלא את הכלל, וזה שאמר הרמב"ם (פ"ד הכ"ב) "ולא יאסוף אותן כדרך שאוסף אותן בכל השנים, שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור".²⁶

על כן צדקו דברי ספר השמיטה שהוסיף:

ומהאי טעמא היו נוהגים לפנים שב"ד היו לוקחין את הבציר לרשותם ושלוחיהם היו קוצרים ובוצרים ועודרין ומוסקין וכו' שלא בשינוי.... דאחרי שכל עיקר הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר אין לך מנהג הפקר גדול מזה. וא"כ הרמב"ם ג"כ מסכים שכל קצירה שאינה לעצמך מותרת, ויתכן שיש עוד אפשרויות של היתר כגון הקדש, והרבה אוספים כאחד וכדו' ועל כן לא הביא אלא את הכלל (פ"ד הכ"ב) ולא יאסוף אותן כדרך שאוסף אותן כל שנה, שנאמר את ענבי נזירך לא תבצור.

5. סיכום

העולה מדברינו אלו שגם הרמב"ם הסכים עם היסוד ההלכתי שקצירה ובצירה אסורה רק כאשר היא לבעלים, אבל כאשר הפעולה היא למען הרבים, אין איסור קצירה ובצירה. וכיסוד זה כתבו גם גדולי דורנו, החזו"א זצ"ל²⁷ ומו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל²⁸ בביאור שיטת הרמב"ם.

העולה שכל הראשונים מסכימים לדעה אחת שאיסור קצירה ובצירה תלוי בבעלות וכל שלא קוצר לצורך עצמו אין איסור, ולא נחלקו אלא בשאלת ההשארה באוצר בית דין לאחר הביעור.

26. חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכב).

27. חזו"א (סי' יב ס"ק ו ד"ה ומהא).

28. חוות בנימין (ח"ג עמ' תרכב).

ד. אוצר בית דין שנת תר"ע והשתלשלותו

1. אוצר ב"ד צדק בירושלים בשנת תר"ע

בשנות הגלות כמעט ולא הייתה חקלאות יהודית בארץ ישראל. מספר התושבים היה קטן במיוחד, ועל כן שאלת השמיטה במובן החקלאי והצרכני לא הועלתה, וכפי שכותב הכפתור ופרח (פרק מז): "עכשיו בארץ ישראל רוב פירותינו משל גויים הם". לאחר גרוש ספרד אנו מוצאים מספר תשובות שעוסקות בשאלה כיצד חקלאים יוכלו לשמור שמיטה.²⁹ הישוב היהודי החל להתפתח משנת תרמ"ב עם הופעת המושבות הראשונות. בשנים הראשונות עדיין היה רק מעט יבול, וכבר אז החלו להופיע רעיונות להקים אוצרות בית דין. בשנת תרמ"א הציע הרב כהנוו זצ"ל להקים אוצר בית דין,³⁰ ובשמיטה שלאחריה בשנת תרמ"ט חזרה הצעה זו על ידי הרב עקיבה יוסף שלזינגר זצ"ל.³¹ לקראת שנת תר"ע החלה החקלאות להתפתח, והמסחר בתפוזים ויקבי יין פרח בארץ ובח"ל, והחל שוב הדיון על היתר מכירה. הרב קוק זצ"ל המשיך את דרכי קודמיו,³² וביצע את היתר המכירה, ואילו הרבה מחכמי ירושלים התנגדו להיתר המכירה.

באותה שנה הוקם אוצר בית דין ראשון מאז ימות התוספתא, בביתו של הגר"ח ברלין זצ"ל בערב ר"ח אייר תר"ע. החקלאי היה הרב צבי הירש קאהן איש רחובות.³³ ההסכם כלל התחייבות להפקר שדותיו לעניי ישראל, ומינוי הרב קאהן זצ"ל כשליח אוצר בית דין, והותנה שהבציר יעשה על ידי נכרים³⁴ ובאיזה שינוי. כמו כן יקבל פחות ממחיר היין כל שנה, וזיתים ושקדים כלל לא ימכור אלא יחלק. החתימה הייתה של כל וועדי הקהילות הירושלמיות (פרושים וחסידים) כיאה למעמד חשוב של חידוש הלכה בירושלים.³⁵

29. עיין בדברי מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל, דבר השמיטה (עמ' 114).

30. שנת השבע (נתיב ד סעי' א).

31. שנת שבתון (סי' ד).

32. הרבנים הספרדים בארץ, הרב נפתלי הירץ הלוי זצ"ל והאדרת זצ"ל. בח"ל הייתה הסכמה מרובה לעניין היתר המכירה.

33. בעל המח"ס "אמרי צבי" ב"ח על מסכתות ע"ז וסנהדרין, נכדו של הר"ח מוואלוז'ין זצ"ל. הרב קאהן היה ממקורבי הגר"ל דיסקין זצ"ל, הגר"ח ברלין זצ"ל והגר"ר שמואל סלאנט זצ"ל.

34. חיוב הבוצרים הושמט בשמיטות שלאחר מכן. עיין לקמן ד.4.

35. העתק הכתב נמצא בסוף המאמר, נספח א.

אולם כיאה לכל חידוש הרי שמיד לאחר חתימת הסכם אוצר בית דין החלו הערעורים שהתמקדו בשני נושאים: א. עבודות אסורות בעצים לפני הבציר; ב. תשלום לחקלאים.

2. עבודות בשביעית

הרב צבי קאהן זצ"ל קיבל בתחילת שנת תר"ע את הספר "שבת הארץ", והתכתב התכתבות ענפה בדברי תורה עם הגרא"ה קוק זצ"ל, כאשר הרב קאהן זצ"ל תקף את היתר המכירה, והרב קוק זצ"ל השיב לו באריכות.³⁶

הרב קאהן זצ"ל היה מתושבי רחובות, ובמסגרת זו היה שייך לתחום אחריות הרב קוק זצ"ל על מצוות התלויות בארץ, וקיבל פנייה מאת הרב קוק זצ"ל לחתום על היתר מכירה בערב שנת תר"ע, ואמנם הוא חתם על היתר המכירה קודם שנת השמיטה. בערב ר"ח אייר תר"ע חתם הרב קאהן זצ"ל גם על אוצר ב"ד שליד העדה החרדית. ועל כך העיר לו הרב קוק זצ"ל, ביום כ' סיון תר"ע:³⁷ "ותמיהני מאד, שהתיקון שרצה כת"ר לצרף אל המכירה – שהרי חתם על שטר ההרשאה ככל האיכרים – הלך לבקש מבד"ץ דירושלים ועזב בד"ץ דידן, שאנו סמוכין ונראין ויודעים עניני המושבות ביותר ברור – וזה גרם כפי הנראה רוב המבוכה".

אנו לומדים שהתעוררה מבוכה בירושלים אודות האוצר ב"ד. בירושלים התפרסמו מודעות על כך שהאוצר ב"ד נעשה למי שפעל ועבד בשביעית במלאכת זמירה באילנות, ולכן אין לסמוך על הפירות. בעיתונות החרדית³⁸ מופיעה שאלת הרב אייזנבאך ז"ל לרידב"ז זצ"ל שיש מודעות בירושלים שאוצר ב"ד היה על פירות שנעשתה בהם עבירה. והרידב"ז זצ"ל מסכים עם המודעות, ואוסר פירות שביעית שעשו בהם מלאכה אפילו אם לאחר מכן הופקרו. אלא שכותב:

ההוראה שהורו הבד"ץ להרב צבי הכהן נ"י על פי התוספתא שהביא הרמב"ן בהיותי במחנה עה"ק תובב"א הוגד לי דבר ההוראה, ומאחר שלא נתיישבו עמדי מה היה לי להרהר אחריהם ולא שמתי לבי לזה,

36. משפט כהן (סי' סח, טט), ההתכתבות הייתה בצורה מכובדת ומנומסת, כיאה לתלמידי חכמים.

37. אגרות הראיה (א, שיב).

38. חבצלת (שנת הארבעים גליון 50 עמ' של).

כי דימיתי שבטח הרב ר"צ הנ"ל אשר נמנה הוא בין הת"ח לא מכר ולא עבד כלל וההוראה הי' בודאי טוב.

בירושלים הנושא הפך להיות שאלה והיו רבים שלא היו מוכנים לקחת מפירות ההפקר (אוצר ב"ד) אלא העדיפו נכרים, מכיוון שחששו שאוצר ב"ד של העדה החרדית הוא מפירות שעבדו בהם בשביעית.³⁹

לא ארכו הימים והבד"ץ הוצרך לפרסם הודעת הבהרה (י' באלול תר"ע)⁴⁰ שהאוצר ב"ד שנעשה היה רק על פירות שלא עשו בהם היתר מכירה וכמו כן לא נעבדו באיסור. גם בשו"ת משנת ר' עקיבה (סי' ד) העמיד את אוצר ב"ד של העדה החרדית בתנאי שלא יעשו מלאכות האסורות.

אנו לומדים שנעשה אוצר ב"ד (בחתימות בד"ץ הפרושים והחסידיים) ולא היה פקפוק בדרך של אוצרות ב"ד, אולם התעוררה מהומה בעקבות כך שהפירות קודם שהופקרו היו בהיתר מכירה.

3. תשלום אוצר בית דין לחקלאי

הרב קוק זצ"ל היה אחראי על שמירת המצוות התלויות בארץ ביפו והמושבות (משנת תרס"ד). מתחילת שנת תרס"ט הוא החל להתכונן לשנת השמיטה. הרב קוק זצ"ל עמד על כך שהחקלאים בארץ ישראל יוכלו לעשות היתר מכירה כפי שנהגו בארץ בשלוש השמיטות הקודמות (תרמ"ט, תרנ"ו, תרס"ג) שבהן עשו היתר מכירה ומסחר כרגיל ללא הפסדים לחקלאי.

הרב קוק זצ"ל הכיר⁴¹ בכך שכדי לצאת ידי כל הדעות והחששות יש לעשות את פעולות הסחורה בהבלעה של הארגזים, וכמו כן המחיר יהא רק עבור המכשירים והטורח, ובכך לא יחולו על הדמים קדושת שביעית. כמו כן השקילה תעשה בצורה לא מדויקת אלא מעט פחות ומעט יותר.⁴² כמו כן רצה שלפני קציר יפקירו את השדות והיבול ויקבלו הרשאות מבית הדין כדי שהקציר יהא על ידי שלוחי ב"ד, ויוכלו לקבל את שכר הטרחה והמכשירים. פעולות אלו היו במחשבת הרב קוק זצ"ל כבר מתחילת התעסקותו בהיתר המכירה, ובתחילת שנת השמיטה כבר הכין חותמות על כך שהכסף הוא בהבלעה ועבור הטרחה.⁴³

39. מכתב הגר"ח ברלין זצ"ל (כא תמוז תרע"ו, חבצלת שנת 40 גליון 50).

40. חבצלת (שנת הארבעים גליון 55 י' באלול תר"ע), נספח ב להלן.

41. אגרות הראיה (א, שי, שיג-שיד, שיח).

42. משפט כהן (סי' עו).

43. משפט כהן סי' סז (אלול תרס"ט).

הרב קוק זצ"ל שהיה אחראי על חקלאי ארץ ישראל והכיר את דוחקם ועניותם, התנה תנאי אחד מרכזי, שכיוון שיש בפירות אלו היתר מכירה הרי שהמחיר צריך שיהא כבכל השנים ללא שינוי. ועל כך כתב להגר"ח ברלין זצ"ל: 44:

אלא שמראש הסכמת, שכיון שיש לנו יסוד המכירה, שמאז סמכו עליו לבד, אין לדקדק כ"כ כמה יקחו בעד המכשירים והטורח, כיון שהדבר מפורש שאין הדמים בעד גוף הפירות, ואין לדחוק את בני המושבות העמוסים במשא של דחק גדול במצבם, ד' ירומם קרנם, בדברים הנוגעים בממון, נגד מה שכבר הוחזקו.

ועוד הוסיף, במכתב לראש המשגיחים, הרב בן ציון יאדלר זצ"ל: 45:

אבל לא יקצבו על שום קצבה, כדי שלא תהיה שום הפרעה בעסק ושום גרם הפסד לסובלים בלאו הכי הרבה ממצב ישיבתם באה"ק. וקדושת שביעית עלתה להם בהוצאה גדולה, כי הרבה מיעטו מעבודתם.

הצעתו זאת שלח הרב קוק זצ"ל לרב חיים ברלין זצ"ל, בכ"א בסיון תר"ע, 46 ובל' בסיון ענהו 47 הרב ברלין זצ"ל, שהמחלוקת שקטה ובלבד שהרב קוק זצ"ל ייתן לחקלאים הוראה שיקחו כסף עבור הטורח והמכשירים בלבד, ומשמע מדבריו שלא הסכים לתת לחקלאי מחיר רגיל. ואמנם בשטר שנעשה בירושלים בפני בד"ץ של הפרושים והחסידים, הרב צבי קאהן זצ"ל קיבל מבית הדין מחיר הקטן מכל השנים. גם על נושא זה נתלו הודעות ברחבי ירושלים 48 שהרב קוק זצ"ל רימה (חלילה) את הרב ברלין זצ"ל, וביקש מחיר מלא, והרידב"ז במכתב לרב אייזנבאך זצ"ל כתב 49 שזהו איסור גמור ושומו שמים על זאת. אמנם באגרת של הגר"מ חרל"פ זצ"ל 50 נכתב שהגר"ח ברלין זצ"ל אמר שיהא הפסד קטן לחקלאים, אבל בודאי שלא יהיה הפסד גדול.

4. בצירה על ידי פועלים נכרים

למעשה היה עוד תנאי באוצר בית דין שעשו בשנת תר"ע, והוא: "הבצירה תהא על ידי פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא". נכתבו שני תנאים:

44. אגרות הראיה (א, שיג).

45. משפט כהן (סי' עו).

46. אגרות הראיה (א, שיג).

47. חבצלת (שנת ארבעים גליון 50).

48. הוספות למרא דארעא דישראל ח"ב.

49. חבצלת (שנת ארבעים גליון 55 עמ' שסח).

50. אגרות חמדה (עמ' 247).

א. בצירה על ידי נכרים; ב. שינוי. אלא שסעיף זה איננו מובן, שהרי אם הפירות של יהודי מה מועילה בצירה על ידי נכרי, שהרי הדבר ברור שאין לגוי לעבוד באדמת ישראל בשליחותו, אם איסור תורה⁵¹ ואם איסור דרבנן,⁵² וכי אם יהודי יזמין גוי שיבצור בעבורו בכמות גדולה יש סברא שהדבר יהא מותר?! ברור שאין להתיר אלא לקציר עבור הציבור ואין תועלת בדרישה לעשות על ידי גוי, ובייחוד שהתוספתא אומרת ששכרו פועלים ומשמע שיהודים ולא נכרים, וכן כתב ברשב"ש שהיהודים שלוחי בית דין הם הבוצרים. וכבר העיר על כך החזו"א.⁵³ גם ההוראה השנייה "שנוי כל שהוא" – ומהו כל שהוא?! הרי חז"ל למדונו מהו שינוי בבציר וקציר, ולא שייך לדבר על שינוי כל שהוא?

אלא שלא נעשו הדברים אלא כהידור מילתא, שהרי בעל הפרדס ממילא היה צריך לבצור על ידי נכרים, ולכן כתבו "שהבצירה תהא על ידי נכרים" דהיינו כסיפור מעשה ולא כהוראה.⁵⁴ בשמיטות שלאחר מכן, לא המשיכו לציין הנהגה זו של בצירה על ידי גויים.⁵⁵ ההקפדה נשארה תמיד על מחיר לחקלאי נמוך מכל השנים, וכן שלא נעשו במטעים פעולות אסורות.

5. סיכום שנת תר"ע

למדנו שבשנה הראשונה שהופעל מחדש אוצר ב"ד, כל רבני ירושלים (בד"ץ האשכנזים והחסידים) ורבני יפו הסכימו עם היסוד שיש להנהיג את אוצר בית הדין, אלא שנדרשו שני תנאים בסיסיים: א. לא נעשה ביבול מלאכות אסורות; ב. החקלאי יקבל פחות מהמחיר הרגיל.

הרב קוק זצ"ל לא יכל לעמוד באוצר בית דין זה מכיוון שדאג לפרנסת היישוב וחקלאיו, ובדרך שהוצע האוצר בית דין, החקלאי היה צריך לקבל פחות מרווחיו כל שנה. על כן עשה היתר מכירה ובצירה וקצירה בשליחות ב"ד, לחוש לדעות שיש קדושת שביעית בשל נכרים, ולכן אין דרך לקצור ולבצור על ידי ישראל, רק בשליחות בית הדין.⁵⁶

51. שבת הארץ (פ"א ה"א אות ב).

52. שבת הארץ, קונטרס אחרון (סי' א עמ' 727 במהדורת כפר דרום).

53. שביעית, סי' יב (ס"ק ו ד"ה ונראה).

54. בעל הפרדס היה מחותמי היתר מכירה והרב קוק זצ"ל התנה שלאחר היתר מכירה יעשו מלאכות על ידי נכרי, ולכן מראש קיבל עליו הרב קאהן זצ"ל שנכרי יבצור את פרדסו. במקרה שהשדה של גוי יש מקום להצריך שגוי יעשה מלאכת הקצירה והבצירה.

55. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (פרק יג אות יב).

56. עיין לקמן פרק ה. 3.

6. לאחר תר"ע

הערעורים על המחיר שמקבל החקלאי וכן העבודות בפרדסים הביאו לביטול המהלך כולו, ולא שווקו פירות היתר מכירה עם אוצר ב"ד בחנויות בירושלים.⁵⁷

בספר מנחת ירושלים⁵⁸ כתב שלאחר שנת תר"ע לא עשו יותר אוצרות בית דין בירושלים, אולם הרב בן ציון ידלר זצ"ל מספר⁵⁹ שעשו אוצרות בית דין מטעם העדה החרדית כל שנות השמיטה כולל שנת תש"ה, וכן נמצאו הוראות הבד"ץ לפירות אוצר בית דין בשנים תרצ"ב, תשי"ג.⁶⁰

בשנת תש"ה נעשה אוצר בית דין על ידי החזון אי"ש זצ"ל,⁶¹ וכן בשנת תשי"ב. באוצרות בית דין אלו ניתן היתר ליהודים לקצור ולבצור בשליחות בית הדין, וכן לשקול ולסחור בפירות לצורך תשלום הוצאות של פועלי בית הדין.⁶² במשקי פועלי אגודת ישראל עשו לאורך השנים אוצרות בית דין וגדולי התורה חתמו לעידוד קבלת פירות מאוצרות בית דין.⁶³

ה. אוצר בית דין ושיטת הרב קוק זצ"ל

1. הפקר בפירות נכרים

הרב קוק זצ"ל לא עשה אוצר בית דין בארץ ישראל, ונשאלת השאלה מדוע? תחילה עלינו לברר את שיטתו ההלכתית של הרב קוק זצ"ל בעניין הקצירה והבצירה.

באגרתו לרב המושבה ראש פינה⁶⁴ הועלתה השאלה כיצד יהודי יכול לקצור ולבצור אחרי היתר מכירה, הרי אסור ליהודי לעשות מלאכות דאורייתא לאחר המכירה?⁶⁵ תחילה הציע הרב קוק זצ"ל לעשות שינוי בכלים ובעבודה, ואולם

57. עיין אגרות הראיה (א, שיח).

58. מבוא לפרק ט (עמ' קעו).

59. בטוב ירושלים (עמ' רכו).

60. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' רצז-רצח).

61. האיש וחזונו (עמ' מד).

62. נוסח אוצר בית דין תשי"ב שנעשה על ידי החזון אי"ש, נספח ג להלן.

63. פירוט סוגי אוצרות בית דין מופיע במשנת יוסף (שביעית פ"ז מ"ג, שו"ת ח"ג סי' לח-מ), פירוט שטרות אוצר בית דין מופיע בקונטרס ושבתה הארץ (שו"ת משנת יוסף סוף ח"א), אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (סי' יג), דרך אמונה (עמ' קלט-קמא), תחומין (כרך יג עמ' 45).

64. משפט כהן (סי' סו).

65. שו"ת בית הלוי (סי' א סוף ענף ה), ישועות מלכו (י"ד סי' נה, נו, נט), שבת הארץ (מבוא

מסקנתו הייתה שאין אפשרות להציע לרבים לעשות שינויים כאלה. ועל כן העלה כבר בשנת תרס"ט (ערב השמיטה) את הרעיון של הפקר הפירות. וכתב:

על כן נראה לי יותר נכון לצוות לבעלים שיפקירו בפני שלשה את הקמה לפני הקצירה ואת פירות האילן לפני הבצירה, ואח"כ יעשו חוזה ושטר עם הפועלים, שאם ירצו לקצור ולבצור עבורם את הפירות המופקרים, כבצירת וקצירת פירות שביעית מן המופקר, יותן להם בעד פירות של כל יום ויום כך וכך בשכר הפעולה.

אלא שגם רעיון זה הוא מסובך ומורכב, והרב קוק זצ"ל עצמו דחה הצעת ההפקר מכיוון שלדעת הב"י (שעליו בנוי כל היתר המכירה) אין פירות העכו"ם הפקר בשביעית, וממילא היהודי לא יכול להפקיר שהרי אין הפקר על ידי שליח, ועוד שאין שליחות לעכו"ם, א"כ כיצד יתכן שיפקירו היהודים את הענבים והפירות של הגוי?! מכוח שאלות אלו העלה הרב קוק זצ"ל שאין אפשרות להגיע לידי הפקר פירות העכו"ם אלא כשיתנה הישראלי עם הגוי בשעת מכירת הקרקעות לגוי, שהיהודי יכול למכור ולהפקיר את ענבי הגוי. אבל אם לא נעשית פעולה של התנייה זאת אין כל אפשרות להפקיר את פירות העכו"ם, וממילא אין היתר לקצור ולבצור בפירות העכו"ם על ידי ישראל. בשעת דחק גדולה אפשר אולי לצרף את הדעות שאין איסור קצירה ובצירה בשל נכרי, ובדוחק אפשר יהא ליהודי לבצור.

גם לאחר ההפקר של פירות העכו"ם, אין להתיר לקצור ולבצור אלא לדעה שבהפקר אפשר לבצור ולקצור ללא שינוי, וכמבואר בשבת הארץ (פ"ד הכ"ב), אבל פטות לשון הרמב"ם מורה שגם בהפקר צריך שינוי בקציר, וא"כ עצת ההפקר לא הועילה כלל.

הדיון בשנת תרס"ט היה רק בשאלת קצירה ובצירה בשביעית על ידי יהודי בפירות היתר מכירה, ללא התייחסות לשליח ב"ד שהוא קוצר מהפקר גמור ולטובת הציבור.

2. אוצר בית דין במשנת הרב קוק זצ"ל

כאמור,⁶⁶ בשנת השמיטה תר"ע, עשו בית דין צדק שבירושלים אוצר בית דין ביישוב המתחדש, ליהודי שעשה באותה שנה גם היתר מכירה. הרב קוק זצ"ל

פרק טו ד"ה לפיכך, פ"ח ה"ח אות ה), אגרות הראיה (ח"א, אג' קצח, רלב), ספר השמיטה (עמ' קג-קה).

66. לעיל פרק ד. 1.

החל לפעול על מנת שכל המתיישבים יוכלו לשווק תוצרת בירושלים, בדרך של אוצר בית דין. ואכן מופיעות אז הנחיות של אוצר ב"ד, וכך כתב לרב בן ציון ידלר זצ"ל שהיה ממונה מטעם הרב קוק זצ"ל על המצוות התלויות בארץ. וז"ל: 67:

מכתבו הגיעני. ותמיהני מאד שלא נכתב לי על דבר הענין הקדוש הזה עוד משום אדם זולתו, 68 ובגופא דעובדא ודאי צריך להיות ידוע, שהפירות אינם מאותם שמכרו 69 את שדותיהם (לנכרי לשנת השביעית), ואף שהם מיעוטא 70 מכל מקום איכא לברורי. ותבא ברכה על רבני הבד"צ בזירוזם בזה להסיר מכשול.

תחילה מברך ומשבח הרב קוק זצ"ל את העדה החרדית על עשיית אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו לנכרים כלל, ולכן הוא נחשב "העניין הקדוש", וכמו כן שהבד"ץ הוריד את מחיר הפירות של אוצר ב"ד ממחיר כל השנים.

לאחר מכן מוסיף גם לעניין פירות שנמכרו לנכרי, וכתב:

אבל מה שנוגע להנמכרים, פשוט שכל מה שלא יהיה שום הפסד אפשר לצאת ידי כל הדעות, אבל מה שיוכל לבטל סדר מסחרם, שחיי נפשות וסדר קיום הישוב תלוי בזה, חלילה לנו להחמיר (עליהם באופן מכירתם בשוק) חומרא דאתי לידי קולא כזאת. על כן המכירה (של הפירות האלה בשוק) מוכרחת להיות כסדרה, רק שלא ידקדקו כל כך לפחות או להותיר, שיהי' כעין אכסרא. ואפשר לסדר שכל אחד יחתום על שטר הפקר, שמפקיר מצד חשש שביעית את כל הפירות שיש בהם חשש שביעית, שימצאו בקרקעותיו, ומוסר כחם לבית דין, אלא שאח"כ יהי' מעשה ב"ד, שנותנים לו רשות לעסוק במכירת הפירות בשכר הטורח והמכשירים. (וע' תוספתא שביעית רפ"ח). אבל לא

67. משפט כהן (סי' עו).

68. ההודעה הייתה בעניין אוצר ב"ד שעשה הר"ח ברלין זצ"ל בירושלים, באותם ימים כתב הר"מ חרל"פ זצ"ל לרב קוק זצ"ל אגרת באותו נושא, שבה הוא מספר על אוצר ב"ד של הרב ברלין זצ"ל. האגרת הודפסה מכת"י באגרות חמדה (עמ' 245).

69. בנדפס כתוב "מאותם שלא מכרו", אולם זאת ט"ס מוכחת, שהרי הדיון לאחר מכן הוא על פירות שנמכרו לגוי ובתחילת המכתב דן על פירות שלא נמכרו לגוי.

70. עיין שבת הארץ (פ"ו ה"ה) שכתב: "אלא שיש לומר שבזמן הזה שרוב הפירות הם של נכרים, וגם השדות של ישראל הרבה מפקיעים מהם חובת שביעית מפני ההכרח, על ידי היתר של מכירה – עד שפירות של שביעית שתהיה קדושת שביעית נוהגת בהם מן הדין הם דבר שאינו מצוי".

יקצבו ע"ז שום קצבה, כדי שלא תהי' שום הפרעה בעסק ושום גרם הפסד לסובלים בלאו הכי הרבה ממצב ישיבתם בארץ הקודש, וקדושת שביעית עלתה להם בהוצאה גדולה, כי הרבה מיטעו מעבודתם, ולפני אדון החסד ברוך הוא נחשב המועט כמרובה בכהאי גוונא לפי דלות המצב.

כאן לראשונה אנו שומעים על הרצון להשתמש באוצר בית דין גם לאחר היתר מכירה, על ידי שתעשה פעולת הפקר בפירות הנכרים, וב"ד ימנו את בעלי השדות כשלוחים למכור את הפירות.

מספר ימים לאחר מכתבו לרב ידלר זצ"ל חזר וכתב רעיון זה להוריו,⁷¹ וז"ל:⁷²

ומראש כניסתי לענין השביעית חשבתי דרכי לצאת ידי כל הדעות בכל מה דאפשר, ובלבד שלא יזיק להישוב הקדוש בקיומו החומרי ובכבודו, ואף על פי שתוכן המכירה הוא להעמיד את הפירות כדין פירות של נכרים, שכבר נפסקה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, מכל מקום תיקנתי מאז חותמות שיבואו על כתבי המסחר, שהמחיר נלקח רק בשביל המכשירים והטורח, כדי שלא יהיה בדמים משום דמי שביעית, והסחורה תהיה לפי דרך היתר של הבלעה, וכן הסכמתי מראש ופרסמתי לבאי ביתי, שבדעתי לתקן שטרי הפקר ומסירה לב"ד, שיחתמו עליהם בני המושבות ושטר הרשאה על פי ב"ד שמרשים להם לעשות עם הפירות וטיפולם ע"פ הרשאת ב"ד, ולקחת שכר עמלם ומכשיריהם, הם ושלוחיהם ושלוחי שלוחיהם, ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך אל המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית שלא תשתכח מישראל.

נשאלת השאלה מהם הדברים שכתב "ודבר זה אע"פ שמצד עצמו אין בו כדי סמיכה, מ"מ כשהוא נסמך להיתר המכירה לרווחא דמילתא, הוא דבר הגון וזכר לשביעית".

אלא שדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, וכבר ביארם בדבריו (משפט כהן סי' סז) שאין אפשרות להפקיר פירות של נכרים בשביעית

71. המכתב לרב ידלר זצ"ל היה ביום י' בסיון תר"ע, ואילו המכתב להוריו ביום כ"א בסיון תר"ע.

72. אגרות הראיה (ח"א, א, אג' שיד).

אלא אם כן הדבר הוסכם מראש עם הגוי הקונה, אבל בלא זאת אין כל אפשרות לעשות הפקר אחר היתר מכירה.⁷³

כאשר השאלה הועלתה לדיון מעשי בשנת תר"ע והמכירה הייתה כבר שנה קודם, לא היה כל תנאי שיהודים יוכלו להפקיר נכסי הגוי, ואדרבא בשטר נכתב שהפירות הם של נכרים, "ואין לבעלי הקרקעות הקודמים (היהודים) שום עסק בהם, כי אם בתור פקידים מהאדון הקונה הנ"ל (הגוי)". כידוע, פקיד איננו יכול להפקיר את נכסי בעל הבית, אלא אם קיבל אישור לכך. א"כ ברור שפעולת הפקר כזאת באמצע שנת השמיטה אין בה ממש.

בכך יובנו דברי הרב קוק זצ"ל שכתב באגרתו להוריו, שפעולה זו של הפקר המטעים במהלך שנת השמיטה, כאשר הפירות הם של נכרים – אין בה כדי סמיכה, אין אפשרות כלל שההפקר יחול, אלא שיש בכך זכר ורמז לשמיטה מדין תורה שהרי נמסר לרשות בית דין. היסוד היחידי שאפשר להתיר הוא משום שהפירות הם של נכרים, ויש היתר מכירה. גם במכתבו למשיגה הרב ידלר זצ"ל כתב "ואפשר לסדר שכל אחד יחתום על שטר הפקר וכו'" דהיינו אין זו פעולה נצרכת כלל שהרי ההפקר באמת לא היה מועיל אלא כתוספת למכירה, אלא א"כ נסביר שההפקר חל למרות שהם ברשות הגוי בשליחות ב"ד.⁷⁴

על הסתירה שבפירות נכרים יקצרו כשלוחי ב"ד הסביר הרב קוק זצ"ל:⁷⁵

שאע"פ שאנו מקילים במקום הדחק, לחשוב ע"י המכירה שהפירות אינם פירות שביעית, מ"מ כל מה שאנו יכולים לצאת מכל חשש אנו עושים, וכה"ג דיר"ט שני של גלויות. ואפי' במקום שהדברים סותרים זה את זה, כמו סוכה בשמיני עצרת, מכל מקום כיון שעושים כדי לצאת מכל ספק כך הוא דרכם של ישראל קדושים.

הסתירה בין פירות נכרים ובצירה בשליחות ב"ד ברורה, ואין אפשרות לעשות מהלך הלכתי סותר, אלא שגם כאן הסביר הרב קוק זצ"ל את דבריו על פי מה שכתב:⁷⁶ "כל מגמתי היא לצאת כמה דאפשר ידי כל הדיעות" ועוד הוסיף וכתב:⁷⁷ "וד' יודע כי הייתי חפץ להחמיר לצאת ידי כל הדיעות". שיטת הרב קוק

73. מבואר לעיל ה.1.

74. בדעת כהן (סי' רלט אות א) הרב קוק זצ"ל מציע הצעה כזאת, אולם באף שטר משטרות המכירה המופיעים בפנינו אין לכך איזכור.

75. אגרות הראיה (א, שי).

76. אגרות הראיה (א, שיג).

77. אגרות הראיה (א, שו).

זצ"ל הייתה להדר בכל מה שאפשר ולהחמיר בכל מה שאפשר,⁷⁸ ולכן למרות שפסק כדעה שיש קנין לעכו"ם להפקיע מקדושת הארץ, והפירות הם של נכרים וממילא מותר לקצור ולבצור בפירות נכרים, עדיין חשש לשיטות שהמכירה לא חלה, ולכן יש לעשות הבצירה על ידי הפקר, כדי למעט באיסורים, לדעות שאין המכירה תופסת כלל.

עד כאן הדיון היה בפירות המכורים לנכרי בשביעית, אולם במקרה שהפירות לא היו של הנכרים אלא של הפקר גמור מתחילת השנה, משדות שלא מכרו את אדמותיהם, על כך מברך ומשבח את בית דין צדק של ירושלים, שהוא דבר קדוש, שזהו דין תורה לעשות הפקר מתחילת השנה ומאידך לחלק את הפירות כאוצר ב"ד לכל התושבים, והוא דין תורה האמיתי ולא רמז וזכר לשמיטה אלא עצם השמיטה הרצויה. בדרך זו של אוצר ב"ד הוסר המכשול שפירות הקדושים בקדושת שביעית (שלא נעשתה בהם היתר מכירה) לא יגיעו לשוק הרגיל, אלא ישווקו במסגרת אוצר בית דין.

3. דחיית הצעת שלוחי ב"ד והיתר מכירה

שאלת אוצר בית דין הועלתה על ידי הגר"ש ישראלי זצ"ל בשנת תשי"א, בהצעה לפני הרבנות הראשית, שבראשה עמדו הגרא"ה הרצוג זצ"ל והגר"ב צעוזיאל זצ"ל. הרב ישראלי זצ"ל הציע שתי הצעות: א. הפקר השדות במקום מכירת אדמות; ב. ריסוס, קצירה, בצירה וקטיף כשלוחי ב"ד לאחר שעשו היתר מכירה, מסחר ושווק כבכל השנים.⁷⁹ ההצעה הראשונה נידונה בין גדולי הדור. חלקם צדדו וחלקם אסרו, הרב קוק זצ"ל הסתפק בשאלה זו⁸⁰ ומועצת הרבנות הראשית דחתה את ההצעה להנהיג הפקר במקום מכירה.⁸¹

78. עיין ליקוטי הרא"ה (ח"ג עמ' 106) בדברי מו"ח הגרמ"צ נריה זצ"ל שכתב: "העוסק בענייני שביעית – אם בהלכותיו שנוסחו בספרו, אם בהוראות המעשיות המופיעות באגרותיו ותשובותיו – רואה באיזה מידה החמיר בפסיקתו בכל הנוגע למעשה".

79. ההצעה הובאה בהתורה והמדינה (ח"א עמ' קלט, שם בסעיף ז): "ריסוס, קצירה, בצירה קטיף: יש לקבל הרשאה בכתב ממוסדות רבניים העושים את העובדים כשלוחי ב"ד עפ"י התנאים המפורטים בשטר ההרשאה. כשה נעשה על ידי שלוחי ב"ד יש מקום להתיר כדרך שהותרה הקצירה (תוספתא פ"ח). כל ההוראות והסידורים הם בתנאי שתסודר מכירה מוקדמת לנכרי עפ"י המקובל בשמיטות הקודמות".

80. עיין שבת הארץ (פ"א ה"ג אות ה ובהערות).

81. עיין התורה והמדינה (ח"א עמ' קמ ב, קנט), פסקים וכתבים (הגר"א הרצוג זצ"ל עמ' רי).

הרב הרצוג זצ"ל הגיב על ההצעה השנייה שפעולות הריסוס והקצירה יעשו כשלוחי ב"ד, וכתב:⁸²

היתה לפנינו הצעה להנהיג הפקר להפקיע שביעית במקום מכירה לנכרי, והיא נדחתה. אילו נתקבלה אותה ההצעה דומני שהיה יותר מקום להצעתו העכשווית של הר"ש ישראלי, והיינו שאז על כל פנים מבחינת ההלכה היו הקרקעות גופן כבר מופקרות מלפני השביעית והפירות היו ממילא נעשים הפקר באפקעתא דמלכא, ואז באים כאילו שכירי ב"ד הגדול של ארץ ישראל ועושים הקצירה וכו' במופקר. ואם אמנם גם בזה היה יסוד לפקפק הרבה, שהיה אפשר לומר שלא הותר דבר זה כלומר על ידי ב"ד כשקוצרים, במופקר, בפועל ממש, ושתכלית הקצירה דווקא ע"י אלו היא להבטיח עניין השביעית שיהיו הפירות מתחלקים לכל ישראל ויתקיים הביעור בזמנו וכו' מצות השביעית ככל חוקותיה וכל תורותיה, משא"כ כשהפירות אינם בפועל ממש הפקר, כמובן, ואין כל ישראל אוכלים מהם חנם מן ההפקר, אך בכל זאת היתה בזה עכ"פ צורה, היינו הערמה שיש לה צורה, ובדרבנן שהכל מדרבנן, ולמעוטי בהיתרים עדיף וכמו שבארנו.

מה שאין כן עכשיו, שהכל נמכר לנכרי, ועל היסוד שהמכירה כיון שהיא כדין תורה היא קיימת, ועל היסוד שאין קדושת שביעית בקרקע של נכרי, ונמצא שכבר מבחינת ההלכה אין כאן מופקר אלא תבואת הנכרי ופירותיו, אלא שהוא אינו מקפיד שהמוכר לוקחם, ואיזו צורה יש לזה למעט את השימוש בהיתר כשעושים הערמה ע"י ב"ד לקצור תבואתו של הנכרי ולקצור כרמיו ולמסוק זיתיו? הא אין לך לומר שמכל מקום יש צד מעוטי באיסורא, והיינו שמא אסור לקצור וכו' בשדהו ובכרמו ופרדסו וכו' של נכרי בא"י בשביעית שאין קנין לנכרי עד כדי כך, אך אם כן מה נועיל בסידור ההוא ע"י ב"ד. הא אין עליך לומר כלשון הזה אלא לשון שני, שמא הואיל והמכירה אין לה אחיזה בחוק הממשלתי בטילה היא גם על פי דין תורה, ונמצא שהפירות של ישראל, ועל צד זה המה מופקרים באפקעתא דמלכא, ובזה ממעיטים את האיסורא או יותר נכון את ההיתר, על ידי כך שעושי המלאכה הם שכירי ב"ד, ויש לכאורה איזה צורה להערמה זו.

82. התורה והמדינה (חלק ט-י עמ' רעז), פסקים וכתבים (סי' עב).

אנו לומדים שהגרא"ה הרצוג זצ"ל קיבל את יסודו של הרב קוק זצ"ל ואמר שאם יש מקום לאוצר ב"ד היינו בלא היתר מכירה, אבל אם עושים היתר מכירה הרי זה חוכא ואטלולא שב"ד שולח לקצור ולבצור פירות של נכרים. לגבי שדות הפקר בכך לא שלל את אוצר בית הדין, אלא שהסתפק האם אפשר לחדש תקנה.

בשנת תשי"ב היה הגרצ"פ פרנק זצ"ל האחראי על השמיטה מטעם הרבנות הראשית, וגם הוא הסכים לכך שלאחר היתר מכירה אין לעשות אוצר בית דין. על אוצר ב"ד ללא היתר מכירה כתב וחתם הגרצ"פ בשנת תר"ע, הן בשטר אוצר בית דין והן בהודעת הבד"ץ⁸³ שעשו אוצר בית דין ללא היתר מכירה. וא"כ מוכח שהגרצ"פ פרנק זצ"ל תמך באוצר ב"ד, אבל במסגרת הרבנות הראשית שמכרה את האדמות חשב שאין לעשות כשלוחי ב"ד, כמבואר שאין אפשרות לעשות הפקר בפירות הנכרי.

הגר"ש ישראלי זצ"ל בהצעתו לרבנות הראשית⁸⁴ הזכיר את דברי הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' סז) שבהם משמע שאם זה לטובת ישראל הרי שמשעת המכירה הגוי נותן רשות ליהודי לעשות את כל הנצרך לפירות, ואם כן נותן גם רשות להפקר. ולמרות שיש כאן קשיים, אפשר לצרף זאת לאחר שנעשה היתר מכירה.⁸⁵

4. אוצר בית דין בפירות שלא נמכרו

בשנת תשי"ט⁸⁶ לראשונה הרבנות הראשית החלה לעשות אוצר בית דין מלא, שנועד לחקלאים שלא מכרו את אדמתם, והחקלאי ממונה מטעם ב"ד לכל הפעולות, כולל: עידור, ניכוש, השקאה, ריסוס וקיום הפרי. כמו כן נתמנו להביא את הפירות לצרכנים, והתשלום הוא עבור הוצאות בלבד, ועל פי קביעת בית דין.⁸⁷ בגלל דיני קדושת שביעית, לפעמים יצטרך לעשות פעולות מיוחדות (כגון גיזומים מיוחדים שעלותם היא גבוהה במיוחד) ולכן התירו לחקלאי לגבות 25% יותר ממחיר השוק.⁸⁸

83. חבצלת (שנת הארבעים גליון 55).

84. התורה והמדינה (חלק ד עמ' קלט).

85. עיין לקמן סעיף 5.

86. הרב הראשי היה הגרא"י אונטרמן זצ"ל, וראש ועדת השמיטה היה הגר"ש ישראלי זצ"ל, והגאון ירוחם פישל גרוסברג זצ"ל.

87. בצאת השנה (עמ' מב ד"ה הפירות).

88. בצאת השנה (עמ' סו).

שיטתו של הגר"ש ישראלי זצ"ל (בשנת תשי"ט) שהתיר לשלוחי ב"ד לעשות אפילו עבודות מכינות ומקדימות ולא דווקא קצירה ובצירה, בוארה היטב בדבריו בשנת תשנ"ג⁸⁹ בהם הוכיח שיש לבית דין אפשרות להפעיל מערך של עובדים שישלמו לפועלים לא רק עבור הוצאות הקציר והבציר אלא אפילו על עבודות השנה השישית והעבודות המותרות בשנה השביעית. וזוהי העצה ההגונה לחקלאים וצרכנים בשנת השמיטה.

5. שנת תשי"ט – שליחות לבוצר מטעי נכרים שנמכרו

שאלת הקצירה והבצירה על ידי יהודים לאחר היתר מכירה לא הוכרעה בשמיטות הראשונות. הרב קוק זצ"ל⁹⁰ ולאחריו הגרא"ה הרצוג זצ"ל⁹¹ והרב"צ עוזיאל זצ"ל⁹² חששו להתיר קצירה ובצירה על ידי ישראל אף לאחר היתר מכירה.⁹³ אולם לאחר שהגרש"ז אויערבאך זצ"ל (מעדני ארץ סי' ב) העלה באריכות שאיסור קצירה ובצירה תלוי בבעלות על הפירות ולא כמלאכת הקרקע, א"כ אפשר להתיר לקצור ולבצור בשל נכרים. ואכן בשנת תשי"ט הוראות הרבנות הראשית שונו והתירו לישראל לקצור ולבצור. אולם בגלל החשש שבבצירה הוסיפו:⁹⁴ "והמדקדקים (החוששים שמא אין קנין הנכרי מועיל והמכירה בטלה כדין מקח טעות) יפנו לרב המקומי להורות להם את סדר הקטיף, בדרך שאין בו פקפוק הלכתי". עוד הוסיפו:⁹⁵ "בכדי לצאת ידי ספק מצד שאלת הבצירה ראוי שהעוסקים יפנו לרבנות שימנום כשליחי ב"ד". דהיינו, מעיקר הדין מותר ליהודי לבצור ולקצור בשל נכרי, אבל החוששים שמא לא חלה מכירה צריכים לעשות את הקצירה והבצירה בשליחות ב"ד לאחר שיפקירו את השדות המכורות.

אלא שעדיין נשאלת השאלה כיצד אפשר לעשות שליחות לצורך בצירה כשלוחי ב"ד, הרי הקרקע והפירות הם של נכרים. על כן נכתב טופס כתב מינוי למוכרי הקרקעות:⁹⁶ "ונתמנה (המוכר) על פי תנאי המכירה על ידי הקונה כרשאי לעשות בפירות הקרקע כעושה בתוך שלו. בכדי לצאת ידי כל החששות הצהיר

89. חוות בנימין (ח"ג סי' צח, על סידורים נאותים בשנת השבע).

90. משפט כהן (סי' סז).

91. פסקים וכתבים (סי' עב).

92. השמיטה במשנת הרב עוזיאל (עמ' 156, 166).

93. התורה והמדינה (חלק ד עמ' קס סעי' ז).

94. בצאת השנה (עמ' לח סעי' ג).

95. בצאת השנה (עמ' נו אות ב).

96. בצאת השנה (עמ' סז), נספח ד להלן.

הנ"ל שעל פי כח ההרשאה שנמסר לו ע"י הקונה הוא מפקיר את הפירות וינהוג בהם דיני שביעית". הגר"ש ישראלי זצ"ל הסביר שכיוון שהגוי נתן רשות לישראל לעשות בשדה כבתוך שלו, למרות שהוא פקיד, אבל נותן לו רשות למכור ולהפקיר, לכן יכול הקונה (היהודי) להפקיר את השדות של הגוי, ולא יעבור על איסור קציר ובציר. כל זאת לשיטות הראשונים שבהפקר אפשר לקצור ולבצור בדרך רגילה. ברור שהפירות לא קדושים בקדושת שביעית, ולא הוזכר בשטר שהפירות יש בהם קדושת שביעית.⁹⁷ כל השטר הזה לא נעשה מעיקר הדין אלא נעשה לצאת ידי כל החששות וזכר לשמיטה. הרבנות הראשית לא חייבה לחתום על שטר זה אלא כתבה שראוי לעשות כן, ורק בפרדסים שלא מכרו כתבו שחובה לעשות אוצר בית דין.⁹⁸

6. אוצר בית דין בירקות

חידוש נוסף שהתחדש בשנת תשי"ט היה שהרבנות הראשית עשתה אוצר בית גם לירקות. בשנת תשי"ב הנושא לא נידון כלל, והצעת רבני הפועל המזרחי הייתה לעשות אוצר ב"ד רק לפירות. ברור שגם באוצר בית דין שנהג בשנת תר"ע לא היו ירקות כלל. והנה בשנת תשי"ט אנו מוצאים שהגאון הגר"ש ישראלי זצ"ל בשטר שליחות ב"ד למי שלא מכר⁹⁹ כתב שטר זה גם לירקות שנזרעו קודם השביעית, ולא רק לפירות. הרב ישראלי זצ"ל הגיע להכרעה זו בגלל דברי החזו"א (סי' ט ס"ק יז ד"ה ובעיקר) שירקות שנבטו בשישית אין בהם איסור ספיחים אלא קדושים בקדושת שביעית. מכיוון ששביעית בזמן הזה היא מדרבנן וספיחים הם מדרבנן, על כן הכריע שירקות שנזרעו לפני ראש השנה ולא הביאו שליש יש בהם קדושת שביעית.¹⁰⁰ פסיקה זו כבר עברה בשנת תשי"ב על ידי הרב הרצוג זצ"ל והרב עוזיאל זצ"ל שבהנחיותיהם כבר נכתב שכל הנזרע לפני ר"ה אין בו איסור ספיחים. וכן הורו הרב אונטרמן זצ"ל והרב נסים זצ"ל שיש לפסוק כדברי החזו"א בספק שביעית בזמן הזה. ועל כן כך הונהג מאז שעושים אוצר בית דין גם לירקות שנזרעו בשישית ונלקטים בשביעית.¹⁰¹ דין זה הוא הלכה למעשה ובייחוד שהרב אויערבאך זצ"ל¹⁰² חזר והודה להוראת החזו"א. על כן נוהגים הכל כדעה שכל שהתחיל גידולו בשישית אין בו איסור

97. יסוד הדין נמצא במשפט כהן (סי' סז).

98. בצאת השנה (עמ' נג אות ג).

99. בצאת השנה (עמ' סו) נספח ה להלן.

100. עיין בצאת השנה (עמ' מג הערה 6).

101. עיין ילקוט יוסף, שביעית (עמ' תקו-תקט), שאסף הרבה מהשיטות בעניין.

102. שר"ת מנחת שלמה (ח"א סי' נ).

ספחים. ואכן לאחר מכן בשנת תשל"ג מופיע שטר ב"ד לירקות זריעת ששית ולקיטת שביעית שנעשה ביישוב קוממיות,¹⁰³ ובעוד יישובים.¹⁰⁴

7. משנת תשי"ט עד תשל"ג

למרות שהרב קוק זצ"ל תמך באוצר בית דין אמיתי, לא היה הדבר בר ביצוע בזמנו שהרי החקלאים סבלו רבות בגלל השמיטה והרב קוק זצ"ל לא רצה להכביד עליהם עוד יותר בהפסדים כספיים, וכמו כן הצעה זו הועלתה בשנת השמיטה (תר"ע) כאשר הפירות כבר היו של גוי וקשה מאד הלכתית לעשות הפקר בשל גוי. על כן פעולת אוצר ב"ד לא מומשה במובן הציבורי הרחב. משנת תשי"ט כאשר המצב הכלכלי השתפר מעט וחלק מהחקלאים יכלו לעמוד רק בהחזר הוצאות (ללא שווי הפרי), אנו מוצאים שנעשו אוצרות בית דין (ללא מכירה)¹⁰⁵ על ידי הרבנות הראשית. עד שנת תשל"ג היה הגאון הרב ישראלי זצ"ל אחראי על המצוות התלויות בארץ ואמנם בשנת תשל"ג פרסמה ועדת השמיטה את אותם השטרות משנת תשי"ט לאלו שמכרו את אדמותיהם ואלו שלא מכרו.

כל השנים המשיך המהלך הזה כאשר אלו שמכרו את אדמותיהם חתמו על שטר מינוי מטעם ב"ד והפקר של המטעים, למרות שהיה ברור שאין לדבר זה כדי סמיכה, והיו שעשו אוצרות ב"ד מלאים, עם כל התנאים של התקשרות מקדימה עם בתי הדין, וקביעת מחיר על ידי ב"ד. אולם החקלאים שלא מכרו שדותיהם היו מעטים ולא מאורגנים כך שלא היה אוצר ב"ד גדול אלא חקלאים בודדים.

8. תנובה אוצר בית דין

בשנת תש"ם¹⁰⁶ מינתה הרבנות הראשית את תנובה כאוצר בית דין ארצי, וממילא כל המשקים מפקירים את שדותיהם ואפשר לקצור ללא שינוי, וכל זאת בשדות שנמכרו לנכרי.

ברור שלא הוסבר כיצד אפשר לעשות שליחות ב"ד בפירות של נכרים. כמו כן לא נעשתה כלל פעולת הפקר, שהרי בשנים הקודמות החקלאים חתמו שעשו

103. עיין אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' נא).

104. אוצר בית דין הלכותיו והליכותיו (עמ' רפד).

105. מדינת ישראל הודיעה לרבנות שכל מי שלא ירצה לעבוד את אדמתו בשמיטה לא תוחר אדמתו – בצאת השנה (עמ' סט).

106. הרה"ג שלמה גורן זצ"ל כרב ראשי, עיין מאורות (גליון 1, עמ' 29, 54, 60), נספח ו להלן.

הפקר, אולם בשנת תש"מ לא הוזכר עניין ההפקר של החקלאים. באותה שמיטה לא היה זכר לחקלאים שלא עשו היתר מכירה וממילא גם לא היה אוצר בית דין מיוחד אלא כל המדינה הייתה אוצר בית דין, והדברים אינם ברורים דיים.

9. אוצר בית דין מטעם הרבנות הראשית

בשנת תשמ"ז המשיכה הרבנות הראשית בדרכו של הגר"ש ישראל זצ"ל, אלא שלראשונה ארגנה הרבנות הראשית את אוצר בית דין שהיה מורכב מחקלאים שומרי תורה ומצוות ברובם,¹⁰⁷ וכאשר האדמות לא נמכרו לנכרים, וכפי שכתבו בהנחיות הרבנים הראשיים (מדריך שמיטה לחקלאים, תשמ"ז, עמ' 34) שכל מי שלא מכר את הקרקעות יכול לקצור ולבצור על ידי בית דין. הותנה שם בפירוש שהחקלאי לא יקבל את כל הרווחים ככל שנה אלא שכר טרחה והוצאות, ועודפי כספים יחולקו על ידי בית הדין. החקלאים היו צריכים לפרט מהם הגידולים שהם מעוניינים להביא לבית הדין (לא הייתה הגבלה של כמות הפירות שיגודלו על ידי שליחי בתי הדין). הנחיות אלו יצאו מטעם הרבנים הראשיים הגר"א שפירא זצ"ל ויבלחט"א הראשל"צ הגר"מ אליהו שליט"א, כאשר הם עברו ובדקו כל הלכה, והעירו את הערותיהם. לאור הנחיות אלו ועדת השמיטה בראשות הרב י' דאום זצ"ל הפעילה לראשונה אוצר ב"ד מטעם הרבנות הראשית למי שלא מכר קרקעותיו.¹⁰⁸ הרבנים הראשיים דאז פרסמו בהודעה לציבור:¹⁰⁹

זכינו כי רבים מהחקלאים בישובים בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים את המשק גם **בלי להזדקק להיתר המכירה**, ע"י שווק התוצרת והכנתה בתור שלוחי בית דין וע"י הקמת אוצר בית דין לכן על הציבור להיזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו. אי לזאת סודר ע"י המוסדות המשוקים אפשרות שיווק, התוצרת תסומן כמשווקת מטעם אוצר בית דין".

גם לגבי ירקות הודיעו "ירקות הבאים מקרקעות שלא נמכרו ושנקטפו לאחר ראש השנה תשמ"ז הינם קדושים בקדושת שביעית, ויש אף הסוברים שיש

107. היו אוצרות בית דין דרום הר חברון, גוש עציון, רמת הגולן והקיבוץ הדתי.

108. עיין במאמרו של הרב דאום זצ"ל משנת השמיטה (ח"ב עמ' 387-381), שבו חוזר ומדגיש שאוצר בית הדין היה ללא הזדקקות להיתר המכירה. באגרת לציבור מיום כ"ד בתמוז תשמ"ו נכתב: "אוצר בית דין יהיה אחראי לפירותיהם של החקלאים שאינם מוכרים את אדמותיהם (היתר מכירה) ונוהגים בטיפולים ובעיבודים כדין".

109. נספח ז להלן.

מצווה באכילתם". אנו לומדים שהקפידו להזכיר בכל פרסום שהפירות והירקות לא נעשה בהם היתר מכירה.¹¹⁰ בכך המשיכה הרבנות הראשית את דרכו של הרב קוק זצ"ל שאוצר בית דין לא יכול להיות עם היתר מכירה. הפקר וקצירה בשליחות ב"ד אחר היתר מכירה, אין ראוי להסתמך על כך.

החל משנים אלו החלו לעשות אוצרות בית דין מפוקחים כאשר יש הדרכה על המלאכות והפעולות החקלאיות שנעשות במטעים ובשטחים שנמסרו לבית דין. רוב הפעולות הונחו על פי דברי החזו"א שיש אוקמי פירא בשביעית. הגר"ש ישראלי זצ"ל הוסיף שאם היה אוצר בית בתקופת הרב קוק זצ"ל גם הוא היה מסכים לדרך זו. כך שענייני החקלאים וההסכמים השתנו בין השנים, אבל באופן עקרוני תמיד החקלאים עבדו תחת פקוח בית דין, וכמו כן קבלו תשלום נמוך מהרגיל.

החיסרון העיקרי של שיטה זו היה בכך שלא הייתה מערכת שווק לפירות אוצר בית הדין, וזה נעשה כדי לחסוך הוצאות ועלויות,¹¹¹ כך שהפירות הקדושים בקדושת שביעית היו מסומנים כקדושים בקדושת שביעית אבל הגיעו לכלל הצרכנים. הוראת הגר"א שפירא זצ"ל הייתה להפחית את מחיר הפירות ב-5%. בכך היה ניכר שאלו פירות של אוצר בית דין, למרות שהפירות הגיעו לכלל האוכלוסייה.

בשנים תשנ"ד, תשס"א התפתחו אוצרות בית דין אלו, כאשר "תנובה" כחברה לכללית נתנה גב למהלך אוצר בית הדין, וזה גרם לכך שיכלו לחתום חוזים עם חקלאים כשכירים ממש, ללא קשר למצב השוק. החקלאים היו שלוחי ב"ד והפירות הקדושים בקדושת שביעית נמכרו בחנויות רגילות. מהלך זה התפתח בשנת תשס"א כאשר הוקם אוצר הארץ כגוף משווק של תוצרת הקדושה בקדושת שביעית, וכמו כן נעשו עוד הידורים שמטרתם שיפור מערכת אוצר בית דין.¹¹²

10. אוצר הארץ תשס"ח

בשמיטות תשמ"ז עד תשס"א בית הדין החל לקרום עור וגידים, הייתה התקדמות גדולה בסידור המלאכות בשביעית, וחקלאים קבלו הדרכות מסודרות

110. הגר"א שפירא זצ"ל הורה לנו כשהוצאנו את החוברת מטעם הרבנות הראשית, שלא להביא הוראות בעל פה אלא רק דברים שחתום עליהם בעל הדברים (כת"ק על החוברת), לכן אין התייחסות כאן לדברים שבע"פ.

111. מאמרו של הרב יחזקאל דאום זצ"ל, משנת השמיטה (ח"ב עמ' 400).

112. סיכום הדברים אפשר לראות במאמרו של הרב ויטמן (תנובה) במשנת השמיטה (ח"ב עמ' 418).

מבתי הדין. כמו כן ההסכמים עם החקלאים נעשו באופן מסודר, כאשר בסיס הדברים היה שהחקלאי מקבל עבור פירותיו מספר אחוזים פחות מכל שנה. נקודה אחת שמאד הכבידה על בתי הדין הייתה שהיו הרבה חקלאים שרצו לשמור שביעית ללא שימוש בהיתר מכירה, ואילו צרכנים לא היו רבים, דבר שגרם הרבה פעמים לכך שתוצרת של קדושת שביעית הועברה לחנויות רגילות למכירה. הדבר גרם להרבה קשיים הלכתיים, ובייחוד בשאלה העקרונית¹¹³ מדוע ב"ד נכנס לעזור לחקלאי ולצרכנים, כאשר אין צרכנים המעוניינים בתוצרת הקדושה בקדושת שביעית!?

אוצר הארץ בשנת תשס"ח ערך הסכמים עם חקלאים שהיו מוכנים לוותר על שווי הפירות עצמם, ולקבל הכנסה נמוכה מאשר בכל השנים, דבר שבפירות כלל רק הוצאות (על פי תמחור משרד החקלאות, כל גידול יחסית לשטח שהחקלאי מגדל ומאיך גם לפי היבול כולל קטיף והובלת הפרי). בית הדין החליט שאין הוא עוסק כלל ביצוא פירות הקדושים בקדושת שביעית לחו"ל.¹¹⁴ ההסכמים נחתמו ערב ר"ה תשס"ח, כאשר כל חקלאי יודע שהוא מקבל פחות מהמחיר הרגיל.

מאיך גיסא לראשונה הוקם גוף צרכני שנותן לבית הדין את התוקף ההלכתי לקיים את אוצר בית הדין. לאוצר הארץ נרשמו ערב השמיטה כ 20 אלף משפחות כ"י. בית הדין התחייב לדאוג לאותם הצרכנים לתוצרת שעומדת בדרישתם, כאשר הצרכנים מבקשים (על פי סדרי עדיפויות) ירקות ופירות אוצר בית הדין. בית הדין הוא נציג אותם הצרכנים לדאוג לפירות הקדושים בקדושת שביעית.

בימי התוספתא לא היה אוצר כללי אלא לכל עיר היה את בית דינו שדאג לאנשי העיר, אולם במציאות של ימינו כל ארץ ישראל היא עיר אחת גדולה, וברור שאין אנשי הכפר שמגדלים בשדותיהם ומטעיהם מאות טונות מסוגלים לאכול את הפירות הקדושים בקדושת שביעית. כמו כן ציבור גדול לא יודע ולא רוצה לשמור קדושת שביעית, כך שחייבים שיהא אוצר בעל פריסה ארצית. ההתמנות ערב שמיטה הביאה לכך שהציבור מבקש מב"ד להביא לו פרי, ואין כאן כלל קטיף מרובה אלא שקוטפים עבור מי שביקש ובשליחותו של המבקש. כמו כן השדות של אוצר בית דין מופקרים ומסומנים כך שכל אדם יכול לבוא ולקחת כמות קטנה, אמנם ב"ד מבקש שהלוקח כמות קטנה ידאג לשלם לחקלאי

113. עיין מאמרו של הרב ויטמן שליט"א (המעייין, ניסן תשנ"ה, עמ' 37).

114. חקלאים שירצו לייצא צריכים לעשות היתר מכירה.

מחיר הוצאות הטיפול בשדה, שהם המלאכות המותרות של אוקמי אילנא ואוקמי פירא שגם להן יש ערך כספי.

אוצר הארץ תשס"ח הוסיף שגם בעלי החנויות אינם יכולים לסחור בפירות כרגיל, אלא מתח הרווחים שלהם קטן, וכפי שכתב החזו"א (סי' כו סוף סדר השביעית) שבעלי החנויות צריכים לדעת שבשנת השמיטה אין רווחיהם ככל השנים.

11. אוצר בית דין מאחד

אוצר בית דין אמיתי עומד על מספר עקרונות:

1. צרכנים המעוניינים בפירות הקדושים בקדושת שביעית, וב"ד משמש בעבורם שליח להביא את הפירות.
2. הפירות של יהודים ולא נמכרו לגוי.
3. בית הדין נותן הנחיות הלכתיות כיצד מותר לעבוד בשביעית, ועל בית הדין לפקח שאכן החקלאי עומד בתנאים שהוכתבו לו על ידי בית הדין.
4. המחיר שהחקלאי מקבל נמוך מהמחיר שבשוק ויש בהם מחיר הוצאות בלבד.¹¹⁵
5. השדות מופקרים כדין, אולם הלוקח צריך לשלם הוצאות הטיפול מטעם ב"ד.
6. בעלי החנויות ירוויחו פחות מכל שנה.
7. פירות הקדושים בקדושת שביעית יועברו בייחוד לצרכנים שמעוניינים לשמור קדושת שביעית.

אוצר בית דין במתכונת זו – גדולי ישראל מסכימים עליו, הרב קוק זצ"ל, רבני ירושלים זצ"ל והחזו"א זצ"ל. לצערנו במאה ועשרים השנים האחרונות השמיטה הייתה סלע מחלוקת לוויכוחים קשים, וכעת אנו כולנו יכולים להתאחד באוצר בית דין אחד שמונהג על פי הלכה, ומאפשר ש"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך".

115. במסגרת המאמר לא ירדנו לפרוט כיצד עושים את התחשיב במקרים יוצאי דופן.

- (א) בא לפנינו בית דין צדק דפה ירושלים הח"מ הרה"ג וכו' ר' צבי הירש קאהן מרחובות ואמר לנו שהוא מפקיר את פירות כרמו וזיתיו ואילנותיו בשנה זו שנת שביעית כמצווה עלינו בתוה"ק. ועלינו לאסוף מן ההפקר את הענבים והזיתים והשקדים בעד עניי ארץ ישראל כאמור בתורתנו. ואנחנו הח"מ גמרנו עמו שיהא שליח במקומנו בכל המבואר למטה.
- (ב) הר' הנ"ל נתמנה מאתנו הבד"צ לשלוח לפקח על דבר בצירת הענבים מכרמו ולקיטת הזיתים והשקדים מאילנותיו ולשכור פועלים בוצרים ודורכים וכל מה שישלם להם יהא הנ"ל על חשבוננו. הבצירה תהא ע"י פועלים נכרים ובאיזה שינוי כל שהוא.
- (ג) הוצאות תשלומי שכירות הפועלים וכן שכירות עצמו בעד שליחותו והשגחתו יקבל הנ"ל מדמי מכירת היין שמוכרים מעט מעט במקח הממוצע וכפי שיבואר להלן אות ד', עד שיבאו לידו דמי שכירותם בשלימות.
- (ד) מקח היין שימכור יהא פחות ממקח שלקח בעד היין בשנה שעברה סך אחוזים מכל ראטעל ובאופן שכל תשלומי היין יהא רק בעד שכירות הפועלים הנ"ל והענבים בעצמם המה הפקר.
- (ה) הזיתים והשקדים לא ימכור כלל וישלחם לפה ירושלים בעד עניים. וכל זה נעשה בינינו בתקיעת כף וקנין אגב סודר בכל אופן היותר מועיל דלא כאסמכתא ככל מעשה בית דין חשוב, ועל זה באנו על החתום יום א' ערב ר"ח אייר שנת תר"ע.

באנו על החתום הדיינים הגאונים הרבנים:

נאום חיים ברלין,

משה נחום וולנשטיין,

ישראל יעקב יעב"ץ,

יוסף חיים זוננפלד,

צבי פסח פרנק,

דוד שובקס,

אברהם במוהר"ד הכהן.

גם אני מקבל עלי כנ"ל הנני צבי הירש קאהאן

נספח ב

מודעה רבה

לאפרושי מאיסורא

לאשר פשטה שמועה כי אופן ההפקר שיצא מאתנו (בצירוף כל רבני וגאוני ע"ק ת"ו) על פירות שנה זו שנת השביעית, הוא מועיל להתיר גם את הפירות שנגדלו ע"י עבודה בשביעית, על פי הוראת היתר הידוע. על כן מצאנו חובה בנפשנו להודיע כי אין כל ממש בשמועה זו, ואופן ההפקר כל עקרו הוא רק בנוגע לאיסור סחורה, ודוקא על הפירות שגדלו בהיתר בלי שום עבודת איסור בשביעית, וככה הודענו מפורש בו בפרק שנתפרסם אופן ההפקר. והשי"ת יזכינו לקיים המצוה כתיקונה יחד עם כל ישראל בביאת משיח צדקנו במהרה בימנו אמן.

באנו על החתום יום ב לחודש אלול שנת התרע"ג לפ"ג פה קרתא קדישא ירושלים.

נאם:

משה נחום וואללענשטיין,

צבי פסח פרנק,

ליפמאן דוד במהר"י,

אברהם בלא"א מ"ה דוד הכהן.

אך למותר להוסיף ולקיים את הנאמר בצדק, וכל שגידולו באיסור אין היתר לאיסורו.

וע"ז באה"ח יום ד' לסדר ושמרת לעשות ככל אשר ירוך, שנת בשם ה' אקרא.

חיים ברלין

נספח ג

סידור אוצר בית דין על ידי החזון איש שנת תשי"ב

(א) פלוני, פלוני ופלוני נתרצו להיות בית דין בעיר לקיים אוצר בית דין של פירות שביעית לצורך הצבור.

(ב) אחר שנעשו בית דין באו בהסכם עם מר פלוני נ"י שיהיה הוא השליח שלהם לפקח על חלוקת השדה שלו ועל אשר נמצאת תחת רשותו ולעשות את כל העבודות הנחוצות והמותרות על ידי או ע"י פועלים שלא ילך שום דבר לאיבוד.

(ג) הנ"ל נותן לבית דין זכות להכניס את הפירות של החלקות הנ"ל לתוך המחסן שלו ולחדר הדרומי בצריף ולהחזיקם שם.

(ד) חלקות השדה הנ"ל נמצאות בכפר פלוני וגם הצריף והמחסן הנ"ל נמצאים שם.

(ה) הבית דין קובע את המקום הנ"ל לאוצר בית דין.

(ו) הבית דין קובע להנ"ל שכר של מאה וחמשים ל"י לחדש בעד כל העבודות הנ"ל ובעד שכירת המקום.

(ז) הנ"ל יגבה את הסכום הנ"ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות.

וע"ז בעה"ח ביום ערב ר"ה תשי"ב זכרון מאיר

נאם

ונאם

ונאם

נספח ד

ה ר ב נ ו ת ה ר א ש י ת ל י ש ר א ל
המתלקת לחלכות התלויות בארץ ובחקלאות

ב"ח יום...

טופס כתב מינוי למוכרי הקרקעות

אנחנו הח"מ בי"ד שבמקום. . . . מאשרים בזה שבא לפנינו
ה' . . . ואמר לנו שקרקעותיו נמכרו לנכרי מכירה לזמן ע"י הרבנות
הראשית לישראל ונתמנה עפ"י תנאי המכירה ע"י הקונה כרשאי לעשות בפירות
הקרקע כעושה בתוך שלו
בכדי לצאת ידי כל החששות הצהיר הנ"ל שעפ"י כח ההרשאה שגמטר לו
ע"י הקונה הוא מפקיר את הפירות וינהוג בהם דיני שביעית.
אכן מאחר שיש צורך הן בטיפול בעבודות הנצרכות לקיום הפרי והדיגן
וזתירק והן בבצירתם וקצירתם ולקיטתם של כל הנ"ל, וכן להתעסק בהבאתם לידי
הצרכנים ראינו שלתועלת הרבים נחוץ שיהא מי שיקבל על עצמו הטיפול והחת-
עסקות הנ"ל.
לזאת הסכמנו למנות את הנ"ל להיות כשליח בי"ד לתועלת הרבים לטפל
בכל הנ"ל ולקבל ממקבלי התוצרת את שכר הטורח והמכשירים.

נאם

נאם

נאם

ה ר ב נ ו ת ה ר א ש י ת ל י ש ר א ל
חמחלקה להלכות התלויות בארץ ובחקלאית

טופס כתב מינוי (למי שלא מכר)

ב"ה יום...

אנחנו ח"מ בי"ד שבמקום. . . מאשרים בזה שבא לפנינו ה... .
ואמר לנו שזרע ירקות לפני שביעית ונבטו לפני ד"ה. וכן יש לו אילנות נושאי
טרי. תודענו לו שהפירות קדושים בקדושת שביעית והם הפקר עפ"י דיני שמיטה.
אף הוא תכריז שהוא מפקירם כדין ואינו רואה עצמו בעלים עליהם.
אכן מאחר שירקות אלה וכן פירות האילן עוד לא הבשילו. והם דורשים
עוד טיפול בכדי שיגיבו. דהיינו עידור ניכוש השקאה וכיו"ב מטלאכות המותרות
לצורך קיום הפרי. ראינו לתועלת הרבים שיהי' מי שיטפל בזה כדי שלא יתקלקל
הפרי -- ועל כן מנינו את. . . להיות כשליח הרבים. לתת לירקות
ולאילנות כל הטיפול הנצרך. לרבות הורדת הפרי והטיפול במסירתו לציבור
הצרכנים, והתוצאות של שכר עבודתו ושל הפועלים שישכר לשם כך, וכן התשלום
עבור השימוש במכשירי עבודה וחמרי ריסוס וכל כיו"ב הנצרכים לפני יקבל
מכל אלה שישתמשו בתוצרת. בתנאי שלא יקה עבור התוצרת (ע"ח העבודה
המכשירים וכו') יותר מהמחיר הממוצע של פירות האילן. ולא יותר מעשרים
וחמשה אחוז מעל המחיר הממוצע של ירקות אלה בשוק.
ג. ב. ההוספה על המחיר הממוצע היא מצד הצורך לפעמים בהכנסת שינויים
בצורת חעיבוד בגלל קדושת השביעית.

נאם

נאם

נאם

נספח I

הנחיות והוראות לקראת שנת השמיטה תש"מ

מ א ת

הרב הראשי לישראל הגר"ש גורן שליט"א

כ ל י :

גם אם משתמשים בהיתר המכירה לקראת שנת השמיטה הבעל"ט, יש להימנע, עד כמה שאפשר, מן העבודות האסורות בשמיטה מן התורה שהן: זריעה, קצירה, זמירה ובצירה. וכן יש לחשוש לשיטות האסורות את החרישה והנטיעה מן התורה. כמו־כן יש להימנע גם לפי היתר המכירה, מעבודות שדה ואילן שאפשר להימנע מהם בשמיטה.

באשר לבצירה, יחד גם היתה המכירה אפשר לסמוך על שיטת הפוסקים הסוברים שאיסור התורה, ואת ענבי נזירך לא תבצור" תקפו רק כשמשמרים את הפירות ולא מפקירים אותם, אבל כל שהפקיר את הפירות כדין אין מגבלות בבצירה, כפי שהביא מרן הגרא"ה קוק זצ"ל בספר „שבת הארץ" פרק ד' הלכה כ"ב, ואין צורך לבצור בשינוי. לכן, לאחר ההסדר שהרבנות הראשית עורכת עם תנובה ועם משווקים אחרים שהם ייהפכו לאוצר בית דין, תיחשב הבצירה כבצירה בפירות של אוצר בית דין ותהי' מותרת.

אוצר בית-הדין

לפי החלטת בית-הדין מטעם מועצת הרבנות הראשית לישראל ולפי הסכמת התנהלה המרכזית של „תנובה", המיוצגת ע"י המנהל הכללי, נקבע שמתקני „תנובה" בארץ ישמשו כאוצר בית-דין לפירות שביעית ולכל עניני שמיטה, לצורך איסוף, קבלה ושווק הפירות והירקות המותרים, שיש עליהם קדושת שביעית וקביעת שכר טרחה של העובדים, הפועלים והמתעסקים בהם. וכל המשקים המשווקים לתנובה, שיש על פירותיהם דין שביעית, תפקירים את הפירות, כדין שביעית ומוסרים אותם לרשות אוצר בית-הדין. כמו כן מחליט בית-הדין, שכל מי שממונה על משק ו/או על שדה, מטע, פרדס, כרם וכיוצ"ב, או עובד שם או כל מי שיתמנה בעתיד, במשך שנת השמיטה, להיות אחראי או עובד בנ"ל, ישמש כשליח בית-הדין לטפל במטע ובפירות כדין שביעית ולכל עניני שביעית, כמבואר בתוספתא שביעית פ"ח. הנהלת „תנובה" תקצה כמות מסוימת של פירות וסכום כסף, שישאר לאחר התשלום לפועלים ולנ"ל, לצרכי צדקה לעניים. וע"ז באנו על החתום, כ"ט באלול תשל"ט. ערב שנת השמיטה תש"מ.
בית-הדין מנכ"ל תנובה

הרבנות הראשית לישראל THE CHIEF RABBINATE OF ISRAEL

ב"ה ירושלים השלום ת"ו י' תשרי תשמ"ז Jerusalem

אחינו כל בית ישראל
שלומכם ישנא לעד.

הגיעת שנה חשבה, שנה השמיטה לארצנו - ע"פ המנין הנקוט בדינינו בארץ ישראל,
לדעת הגאונים והרטב"ס.

מצד זה אף שהיא מרובנו, לדעת רוב הפוסקים, מן החכונות ביותר היא הטבטא את
קדושת הארץ ומעלתה.

בלדי ידוע שרצוננו לשמור מצד זה ע"פ כלליה ופרטותיה, וקדושה והידוריה, אולם
הנאי הבטחון והכלכלה של ימינו בארץ הקודש מחייבים אותנו להטות גם את קיומו
של המשק החקלאי, המפרנס ישובים רבים חדשים גם ישנים, בנייתם היושבים על הספר
והגורם הרמתה משמעותית לבטחון ולכלכלה המדינה כולה ע"י מערכת יצוא שפוחתת עם
מדינות רבות שקשרים כלכליים רצופים אתם, הם כנודח המציאות לקיים המשק והכלכלה
בארץ, מה גם שיש חלק ניכר מבין החקלאים שבין כה וכה ושתמשו בקרקע בשנה זו.

אי לכך הוחלט ע"י מועצת הרבנות הראשית לישראל להשתמש גם השנה במתח המכירה
שהונחה בארץ, ישראל ע"י גדולי הפוסקים לפני כטאה שנה בעת החילה המפתחות
הישוב החקלאי בארצנו ת"ו.

לחגי ידוע שרובם המוחלט של קרוב למאה אחוז של הקרקעות וגידולי הקרקע במשקים
בארץ ישראל נטכרו לנכריים ע"י הרשאה מבעליהם לפי נוסח מסוים של הטכירה
שנתקבל ע"י גאונני הדרר שלפנינו, הוצגת החקלאית עותרת באכילה, אין בהם איסור
ספחין ולא קדושת שביעית וצריכים לעשר מעשר עני בלי ברכה, ע"י חתנהג בא"י
מימי מרן הבית דוסף. וכל מוכר פירות אלו יכול לפרוט שאין בהם איסור שביעית
מפן הראוי לקנות מתוצרת יהודית שמחזקת את הישוב החקלאי וכפי שפסק הגאון
המקובל חרב עובדיה הדאיה זצ"ל בטשרו ישכיל עכדי שיש לבכר לקנות מפירות אלו
שגדלו בקרקעות ובנטיעות שנמכרו לנכרי שחרווחים ליהודי, על פני פירות של נכרי
שחרווחים לנכרי.

הרצת לחוד ולהחמיק ישיא להתייחס בקדושת לפירות אלו אולם רק כהידור מצד ומתנן
הכנה בכבודם ובשכונתם של הפוסקים שפיהם אנו חיים.

יחד עם זאת חננו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים מחקלאים בישובים, בכפרים
בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבתם ניתן לקיים את המשק
גם בלי לחזקת לחיית הטכירה, ע"י שנוק חתונות נחכנתה בהר שלוחי בית דין
וע"י הקמת אוצר בי"ד. לכן על הציבור לתזר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו.
אי לזאת סודר ע"י המוסדות המסוננים אפשרות שרונק חתונות שהסונו כמסודות מטעם
אוצר בית דין, וכשיגמרו אלו יבכרו לקנות מפירות של חתונות שמכרו את הקרקע
נכפי שפסק הגאון ב"ישכיל עבדי".

אנו מטליצים להודיע פירות אלו שיש בהם גם מצוות אכילה פירות שביעית לדעת
הרטב"ס, וגם מצוות החזקתם של משקים אלו שהם בבחינה "גבורי כח עושי דברו...".

ויהי רצון שנזכה לשמירת שמיטה מואורייתא נביאה משיח צדקנו במחרת בימינו
אמן.

הרבנים הראשיים לישראל,

מרדכי אליהו
ראשון לציון נשיא המועצה

אברהם כהנא שפירא
נשיא בית הדין הגדול